
Reisgids voor Sardinië

Deel 1 West-Sardinië

Tharros.info

Reisgids voor Sardinië

Colofon:

Teksten: T Kriek

Fotografie: T Kriek tenzij anders aangegeven

Afbeelding op voorpagina: De twee zuilen van Tharros

© 2015 T. Kriek - Tharros.info

Versie 2015-1.3

Alle rechten voorbehouden.

Inhoudsopgave

1.Sardinië.....	6
2.De Natuurlijke omgeving van West-Sardinië.....	10
3.De Cultuur.....	15
4.Geschiedenis van Sardinië.....	21
5.Oristano.....	32
6.Tharros.....	35
7.San Giovanni di Sinis.....	41
8.San Salvatore.....	42
9.Cabras, Het archeologisch museum "Giovanni Marongiu".....	44
10.Het water heiligdom van Santa Cristina.....	46
11.Nuraghe Losa.....	48
12.Forum Trajanus.....	51
13.Sardara, het water heiligdom van Sant'Anastasia....	56
14.Nuraghe Genna Maria.....	58
15.Su Nuraxi Barumini.....	60
16.Het Nuraghe heiligdom Santa Vittoria di Serri.....	64
17.Route 1. Tharros - Schiereiland van Sinis.....	69
18.Route 2. Santa Cristina - Nuraghe Losa - Fordongianus.....	74
19.Route 3. Sardara - Barumini - Serri.....	78
20.Wandelen, trekking, excursies in westelijk Sardinië.	81
21.Eventementen in West-Sardinië.....	84
22.Stranden.....	89
23.Suggesties voor verblijf in het westen van Sardinië.	90
24.Lijst van overige plaatsen en bezienswaardigheden	91

Reisgids voor Sardinië

Sardinië

Afbeelding 1: Sardinië (kaart gegevens Google)

Reisgids voor Sardinië

1. Sardinië

Sardinië is het op één na grootste eiland in de Middellandse Zee en ligt ten westen van het Italische schiereiland net onder Corsica. Met 24090 km² is het meer dan half zo groot als Nederland (33943 km²) terwijl het eiland slechts 1.655.677 inwoners telt ¹. De hoofdstad Cagliari (van het latijn: Carales) bevindt zich aan de zuidkant en heeft de grootste zeehaven, het belangrijkste industriegebied en de grootste luchthaven (Elmas) van het eiland.

Administratief maakt Sardinië deel uit van de twintig regio's van Italië, met een autonoom statuut, de Regione Autonoma della Sardegna. Het eiland is opgedeeld in acht provincies. De oudste zijn Cagliari (met de hoofdstad) en Sassari. Sedert 1927 is Nuoro als provincie ingesteld en sedert 1974 Oristano. Na de laatste administratieve wijziging in 2006 zijn de vier bestaande provincies opgesplitst en zijn Olbia-Tempio, Ogliastra, Medio Campidano en Carbonia-Iglesias als provincie toegevoegd. In 2012 besloot de regering het aantal provincies weer terug te brengen en zijn de vier nieuwe provincies weer afgeschaft.

Afbeelding 2: Italië met Sardinië

Geologisch gezien behoort Sardinië tot de oudste formaties van Europa (600 miljoen jaar geleden gevormd) en hoewel het bergachtig aandoet zijn de meeste toppen niet hoog. De hoogste top is de Punta La Marmora in het Gennargentu gebergte met 1834m. Voor het overgrote deel is het eiland heuvelachtig (67,9% van het oppervlak) en de grootste vlakte, de Campidano, strekt

1 bron: ISTAT (Istituto Nazionale di Statistica) gegevens van 2006
demo.istat.it

Sardinië

zich uit van Oristano tot aan Cagliari ². Rond Sardinië liggen een groot aantal kleinere eilanden en met meer dan 1800 kilometer kustlijn zijn er talloze stranden en baaien.

Het klimaat is mediterraan. De overheersende wind, de maestrale, waait vanuit het noord-westen en de magere regenperiodes beperken zich met name tot herfst en voorjaar. Deze gesteldheid, en de schaarste aan water, heeft veel van het landschap en de economie bepaald. De langste rivier, de Tirso, is 159 km en voedt het grootste kunstmatige meer dat als belangrijkste watervoorraad dient voor het eiland.

De natuurlijke omgeving, flora en fauna, zijn specifiek voor Sardinië met soorten die alleen hier te vinden zijn. Een voorbeeld is het Sardijnse roodborstje (*Erithacus rubecula sardus*). Maar ook rondom Sardinië, in de zee en in de mariene parken (La Maddalena, Penisola di Sinis), is de natuurlijke omgeving uniek en een waar paradijs voor duikers.

Afbeelding 3: Oristano

² bron: www.comuni-italiani.it

Reisgids voor Sardinië

Wie op Sardinië op zoek gaat naar het verleden hoeft niet ver te reizen om de resten van de prehistorie tegen te komen. Veel van de meer dan 6500 nuraghi, met gestapelde blokken gebouwde conische torens, zijn bijna overal nog te zien in het landschap. Daarnaast zijn er dolmens en Tombe di Giganti (prehistorische graven), heiligdommen en de in het oog springende ruïnes van de van oorsprong Fenicisch-Punisch-Romeinse steden, die met name in het westen en zuiden liggen. Maar ook van de Middeleeuwen, waarin Sardinië een uniek politiek bestel kende, en van de Spaanse overheersing zijn overal nog de sporen terug te vinden.

Het karakteristieke van Sardinië wordt levend gehouden in de taal (het Sardu), de tradities, de dorpsfeesten en de manifestaties. Eén van de bekendste daarvan is wel de Sartiglia, een kleurige manifestatie rond Carnaval waar in klederdracht gestoken ruiters die zich meten in een wedstrijd ringsteken in de straten van Oristano.

De Natuurlijke omgeving van West-Sardinië

Afbeelding 4: s'Archittu bij Santa Caterina di Pittinuri

De macchia Mediterranea

Het soort struiken dat deel uitmaakt van de karakteristieke macchia mediterranea kan van zone tot zone verschillen. Men onderscheidt de hoge macchia met een gemiddelde hoogte van vier meter en de lage macchia met een gemiddelde hoogte van twee tot drie meter. Er wordt ook een verdeling gemaakt in type macchia gebaseerd op het soort struiken dat er deel van uitmaakt. Een voorbeeld is de macchia a ginepri, waarbij de vegetatie uit vooral jeneverbessen bestaat. Onder de soorten die deel kunnen uitmaken van de diverse type macchia bevinden zich onder andere jeneverbes (ginepro), mastiekboom (lentisco), zonneroosje (cisto), mirte (mirto), aardbeiboom (corbezzolo), brem (ginestra) en doornheidebrem (calycotome).

bron: Casu, T, G. Lai, G.L. Pinna, 1984, Guida alla Flora e alla Fauna della Sardegna, Nuoro

2. De Natuurlijke omgeving van West-Sardinië

Sardinië heeft een eigen karakteristieke natuurlijke omgeving. Behalve de kustlijnen en de schitterende stranden die zich kunnen meten met de meest exotische plekken op de wereld, zijn er ook eeuwenoude eikenbossen, geologisch oude bergen en gedoofde vulkanen, vlaktes, hooglanden en plateaus en natuurlijk de Macchia Mediterranea. Door de geïsoleerde ligging hebben zich specifieke Sardijnse dieren- en plantensoorten ontwikkeld, variaties op de gewone Europese soorten. Hier komen een aantal natuurlijke omgevingen in West-Sardinië aan bod; het schiereiland van Sinis en de Golf van Oristano, de Campidano aan de voet van de Monte Arci en de Marmilla met de Giara di Gesturi.

Afbeelding 5: Het strand van Is Arutas

De Natuurlijke omgeving van West-Sardinië

Het schiereiland Sinis

Het schiereiland van Sinis omsluit aan de noordzijde de Golf van Oristano. Dit schiereiland is rijk aan zilte meren (stagni), ontstaan door afzettingen van sedimenten van de rivier de Tirso, die naar zee toe open zijn maar ook gevoed worden door zoetwater riviertjes vanuit het binnenland en de regen in vooral de winterperiode. Dit heeft de natuurlijke omgeving gecreëerd voor watervogels, vissen en veel verschillende soorten waterplanten. De noordelijke stagni zijn zodanig onderhevig aan verzilting dat deze een ideale plek vormen voor de migrerende flamingo's die daar de zomer maanden door brengen.

Vlak bij Tharros liggen lage duinen, zandverstuivingen die ook grotendeels de overblijfselen van het stadje hebben bedolven onder meters dik zand. Op Capo San Marco en de heuvels langs de kustlijn van het schiereiland van Sinis kan je de Macchia Mediterranea vinden: struiken en planten van diverse soorten die

Afbeelding 6: Het strand van San Giovanni di Sinis

Reisgids voor Sardinië

vaak niet hoger worden dan twee meter. In het voorjaar, wanneer de meeste struiken in bloei staan geeft dit een schitterend kleurspel en kan je je voorstellen waarom de antieke schrijvers Sardinië het gelukkige paradijs noemden.

Aan de zeezijde bevinden zich diverse stranden met witte kiezel (Is Arutas), ontstaan uit sedimenten van het eilandje Mal di Ventre waardoor de stranden wit zijn en de zee een groen-blauwe transparantie heeft. Het schiereiland van Sinis en de eilandjes Mal di Ventre en il Catalano maken deel uit van een natuurpark.

De Golf van Oristano

Het water en de stranden van de Golf zijn grijs van kleur door de zandige bodem, afzettingen die meegevoerd zijn door de rivier de Tirso vanuit het binnenland. De moerassen aan de Golf van Oristano hebben in de jaren dertig van de vorige eeuw na de drooglegging plaatsgemaakt voor landbouwbedrijven (veeteelt en

Afbeelding 7: De Golf van Oristano

De Natuurlijke omgeving van West-Sardinië

maïs). Langs de kust van de Golf liggen de zandstranden, uitermate geschikt voor families met kleine kinderen vanwege de ondiepe wateren en omdat er vlak achter het strand een gordel van pijnboom bossen ligt die ruim schaduw biedt en gebruikt kan worden voor een picknick in de open lucht.

De uitlopers van de bergen in het zuid-westen van Sardinië vormen de zuidelijke kaap van de Golf van Oristano; Capo Frasca. Hier bevinden zich visrijke stagni aan de voet van de bergen van de Iglesiente.

De Monte Arci en de Campidano

Meer naar het binnenland staat de uitgedoofde vulkaan de Monte Arci, in de prehistorie middelpunt van de handel in obsidiaan, het zwarte vulkanische glas dat gebruikt werd voor speerpunten, en vindplaats van jasper, een groene edelsteen die verwerkt werd in sieraden. Op de flanken van de berg zijn nog de bossen te vinden met eeuwenoude mediterrane eiken. Het is een schitterende omgeving om te wandelen en over de Golf van Oristano uit te kijken. Op de berg staan nog twee rotspunten, overblijfselen van de vulkanische activiteit, waarvan de hoogste Trebina Longa genoemd wordt. De mooiste tijd van het jaar is de lente periode (april, mei, juni) waarin het groen van de bomen uitgelopen is en er een grote variëteit aan bloemen te zien is. De temperatuur is dan vrij aangenaam en nog niet zo heet als in juli of augustus.

Het landschap op de vlakte (Campidano) wordt verder gekenmerkt door wijngaarden en boomgaarden met olijven en vijgen. Weides en akkerbouw velden worden vaak gescheiden door cactussen die eetbare vruchten voortbrengen (Fichi d'India). Regelmatig ziet men kudde schapen passeren, die in de zomer in de hooggelegen gebieden verblijven en in de winter naar de lager gelegen dalen en vlaktes trekken.

Reisgids voor Sardinië

Afbeelding 8: De bossen van de Monte Arci

De Marmilla en de Giara di Gesturi

Ten zuidoosten van de Monte Arci ligt het gebied van de Marmilla, een heuvelachtig gebied met veel agrarische activiteit (olijfbomen, fruitbomen) afgewisseld met een mooie natuurlijke omgeving. Een bezoek waard is ook de Giara di Gesturi, een plateau met bossen, weiden en meertjes (pauli, in het nederlands poelen), in stand gehouden voor een uniek ras van paarden (Cavallino della Giara) dat daar vrij in de natuur leeft.

Bel 1515 bij beginnende brand!

Wees vooral voorzichtig met open vuur in de zomermaanden, veel hectares bos zijn verloren gegaan door branden in de afgelopen jaren. Bel meteen 1515 (gratis nummer) bij een beginnende brand en wacht niet te lang.

3. De Cultuur

De Sardijnse cultuur is een historisch gegroeide mengeling van Europese (Italiaanse en Spaanse), Noord-Afrikaanse en oosterse invloeden. In de religieuze sfeer is dit terug te vinden in de gemeenschap van de Grieks-orthodoxe kerk met een bisschopszetel op Sardinië, nalatenschap van de Byzantijnse overheersing in de vroege middeleeuwen, naast de meer gangbare rooms-katholieke kerk. Verder zijn deze invloeden zichtbaar in de volkscultuur, de taal en de aloude ambachten. Op deze pagina's komen een aantal van de aspecten van de Sardijnse cultuur aan bod, waarbij aangetekend moet worden dat Sardinië een grote diversiteit kent van streek tot streek. De nadruk ligt hier vooral op west-Sardinië, de provincies van Oristano en Medio Campidano die deel uitmaken van de geografische gebieden waar van oudsher invloeden van buitenaf het makkelijkste tot Sardinië doordrongen. Steden en dorpen in West-Sardinië

Oristano is de hoofdstad van de gelijknamige provincie ingericht met de administratieve wijziging in de jaren zeventig en uitgebreid met die van 2006. Het is het belangrijkste centrum voor de provincie en er is een klein vliegveld (Fenusu), een haven en een commerciële centrum voor de regio. Het historische centrum, dat dateert uit de middeleeuwen, en het belangrijkste museum, het Antiquarium Arborense, zijn een bezoek waard. Men kan ook meer toeristische informatie vinden bij de Ente per il turismo op het plein in het centrum.

Even ten noorden van Oristano ligt een van de belangrijkste vissersdorpen uit de regio, Cabras. Hier wordt de beste bottarga geproduceerd. Bottarga, die gemaakt wordt van gezouten en gedroogd kuit van de harder, wordt gebruikt om over de pasta te raspen en daar een bijzondere smaak aan te geven. De vissen migreren elk jaar naar de brakwater lagunes, de stagno van Cabras, om zich daar voort te planten. In Cabras en in Santa

Reisgids voor Sardinië

Giusta, dat zuidelijk aan Oristano grenst, worden ook bootjes van riet vervaardigd (is fassonis) en jaarlijks vindt er een roeiwedstrijd plaats met deze vaartuigjes die veel lijken op de Egyptische papyrusboten van de hiërogliefen.

De meest mondaine badplaats is wel Torre Grande met zijn bars, restaurants en een schaduwrijke boulevard langs het strand. In het midden staat een grote Spaanse uitkijktoren, vandaar de naam Torre Grande (grote toren).

Arborea, ten zuiden van Oristano, is gebouwd in de jaren twintig en dertig en bewoond door voornamelijk Veneti, afkomstig uit het noorden van Italië, die hier naar toe zijn gehaald in de tijd van Mussolini. Arborea heeft dan ook meer een Noord-Italiaanse stijl en kenmerken van de bouwstijl van de jaren twintig en dertig (denk aan de Amsterdamse school). Arborea is nu een welvarend landbouwgebied en produceert veel melkproducten van goede kwaliteit.

Afbeelding 9: De Sartiglia van Oristano

De Cultuur

Verder naar het zuiden ligt Terralba, een levendige gemeenschap, waar je traditioneel ook 's avonds veel mensen zult tegenkomen die op het centrale kerkplein samenkomen. In het algemeen zal je in dit gebied meer jongeren kunnen tegenkomen dan in de hooglanden. Aan de kust ligt het vissersplaatje Marceddì waar ook heerlijk vis gegeten kan worden. Hier staat nog een gebouwtje dat de Dogana genoemd wordt en herinnert aan de tijden dat men overal langs de kust goederen kon aanvoeren maar wel invoerrechten moest betalen.

Plaatselijke evenementen en dorpsfeesten

Veel dorpen hebben hun lokale dorpsfeesten en manifestaties. Vaak hebben deze te maken met de patroonheilige en bestaat het feest uit een gezamenlijke processie waarbij de heilige meegedragen wordt. De meest bekende is wel het feest van Sint Ephysius (Sant'Efisio), de beschermheilige van Sardinië. Op de foto een impressie van het feest van Zuarbara van Marrubiu. In een processie wordt het Maria beeld van Marrubiu naar het kerkje aan de voet van de Monte Arci gedragen, begeleid door ruiters op versierde paarden, met bloemen opgetuigde tractoren en in klederdracht gestoken folkloristische groepen. Veel mensen van het dorp volgen de processie over ettelijke kilometers te voet.

Daarnaast zijn er een aantal specifieke evenementen waarin het paard centraal staat. De meest bekende is wel de Sartiglia in Oristano. Hier laten ruiters hun paardrijkunsten zien, gekleed in de traditionele klederdracht en gemaskerd. Dan zijn er nog evenementen zoals die in Cabras waar een jaarlijkse wedstrijd wordt gehouden op blote voeten (La corsa degli scalzi) die de vlucht voor de invallende arabieren herdenkt.

Bij veel van deze evenementen wordt de traditionele Sardijnse klederdracht gedragen. Voor mannen is dit vaak in het zwart met wijde broek en vestje over een wit overhemd. De vrouwen hebben wijde rokken versierd met borduurwerk en tonen hun rijkdom met hun gouden oorbellen en door met edelstenen en koraal ingezette lange gouden en zilveren kettingen. Iedere streek heeft zijn eigen

Reisgids voor Sardinië

klederdracht en sieraden. En natuurlijk ontbreken de kraampjes met Sardijnse produkten niet: mostaccioli, torrone en vele andere typisch Sardijnse dolci (koekjes en gebak).

Taal en muziek

Het Sardijns (Sardu) is erkend als aparte taal. Elke streek spreekt zijn eigen variant en woorden worden vaak verschillend gespeld en uitgesproken. Wie Italiaans spreekt verstaat niet zonder meer een Sardijn. Er zijn woordenboeken beschikbaar en er is zelfs een Wikipedia variant in het Sardijns. De officiële taal blijft echter het Italiaans.

Specifiek instrument van Sardijnse bodem is de launeddas dat een gelijksoortig geluid voortbrengt als de Schotse doedelzak. De doedelzak is tenslotte door de Romeinen geïntroduceerd in Schotland en de oorsprong van beide instrumenten zou wel eens dezelfde kunnen zijn. Er bestaan diverse folkloristische

Afbeelding 10: Typische "Dolci sardi"

De Cultuur

muziekgroepen en artiesten die nog regelmatig muziek ten gehore brengen met dit karakteristieke instrument. Behalve traditionele muziekgroepen zijn er ook bands die moderne muziek ten gehore brengen met liedjes in het Sardijns. De meest populaire uit de afgelopen jaren was wel de Tazenda.

Producten van het land

Ondanks dat Sardinië een eiland is, zijn de meeste typische producten afkomstig van het land. In de eerste plaats is er natuurlijk de wijn. Rond Oristano en in de heuvels wordt de druif verbouwd. De meest bekende witte wijn is de Vernaccia, een vrije sterke wijn. Van de Monica en de Nuraghus worden verscheidene rode wijnen geproduceerd. Door het droge klimaat krijgen deze wijnen vaak een rijkere, volle smaak. Het meest bekend is echter de productie van Cannonau, een wijn die vele andere wijnen naar de kroon steekt. De zone waar men deze druif, die als de oudste ter wereld wordt beschouwd, verbouwt ligt meer naar het oosten.

De regionale dranken zijn Mirto, gemaakt van de gelijknamige bessen familie van de bosbes, en Fil'e Ferru. De blaadjes van de mirte worden ook bij de bereiding van vleesgerechten gebruikt, zoals de porceddu, het geroosterde varken.

De meest voorkomende kaas die op Sardinië wordt geproduceerd is de schapenkaas (de pecorino sardo). In de winkels zijn tientallen soorten terug te vinden, van zachte (dolce) tot pittige oude kaas. Gecombineerd met tomaat kan dit een heerlijk broodje voor de lunch opleveren of als het oude kaas is geraspt over de pasta.

Net als in de rest van Italië zijn ook olijfolie en de olijven traditionele producten. Daarnaast is er een keur aan worsten (salsicce in het Sardijns). Helaas kunnen deze beperkt geëxporteerd worden vanwege het voorkomen van de varkenspest op het eiland. Exporteurs moeten voldoen aan strenge hygiënische normen om te mogen verkopen buiten Sardinië.

Reisgids voor Sardinië

Dankzij het water van de Tirso kan in het westen van Sardinië rijst verbouwd worden. De kwaliteit is uitstekend en zeer geschikt voor bijvoorbeeld rijst salades. Er zijn restaurants en agriturismo die traditionele Sardijnse maaltijden serveren (met maloreddus, de Sardijnse pasta) naast de meer bekende Italiaanse keuken en waar volop keus is aan Sardijnse wijnen. Het is zelfs de moeite waard om de gewone huiswijn te proeven.

Ambachten en ambachtelijke producten

Sinds de vroegste tijden is de goud bewerking in Sardinië op hoog niveau gebleven. Het meest bekend is het koraal, in de vorm van kettingen of in goud of zilver gevat, maar evenzeer bekend is de techniek van de filigrana (filigrain) waarmee schitterende oorbellen en knopen worden gemaakt.

Verder wordt veel kurk verwerkt. Van oudsher komt de beste kurk van Sardinië en wordt deze gebruikt door de meest vooraanstaande wijnhuizen voor hun beste wijnen. Samugheo is bekend van de tapijten en voorts is er een rijke traditie van beschilderd aardewerk.

Traditioneel lopen de Sardijnen met hun Pattada rond, een Sardijns inklapbaar mes met een in een punt uitlopend lemmet van ijzer en een handvat van hoorn of bot dat oorspronkelijk uit de streek van Pattada komt. Daarnaast kent men ook de Arburese met een breder lemmet. Veel messen worden tegenwoordig met een stalen lemmet gemaakt wat minder snel aan roest onderhevig is. Het is dan ook af te raden dit soort messen met sop te wassen en het lemmet dient altijd enigszins vet gehouden te worden (liefst met olijfolie).

4. Geschiedenis van Sardinië

Sardinië in de vroege prehistorie

Hoewel Sardinië geologisch gezien de oudste regio is van Italië, is het vrij laat door de mens bevolkt. De oudste sporen van menselijke activiteit stammen uit de periode tussen 400.000 en 120.000 jaar geleden (Paleolithicum), deze zijn gevonden in de streek Anglona, bij Perfugas. In de laatste ijstijd, met een zeespiegel die aanzienlijk lager was dan nu, was de afstand tussen de eilanden Corsica en Sardinië en het Italische vasteland veel kleiner, wat een oversteek mogelijk zou hebben gemaakt. Van het laat-Paleolithicum zijn bij Oliena aan de oostzijde van Sardinië sporen gevonden van menselijke activiteit in de Corbeddu grot (14000-12000 v C), terwijl voor de tussenliggende periode geen gegevens beschikbaar zijn. In het laat-Paleolithicum was de

Afbeelding 11: Speer- en pijlpunten in obsidiaan (Sassari)

Reisgids voor Sardinië

zeespiegel gestegen maar was de techniek van de navigatie inmiddels veel verder ontwikkeld. In diezelfde grot van Corbeddu zijn fossielen van menselijke resten gevonden van 8750 v C, deze fossiele resten wijken af van de meer bekende Homo sapiens. In het Paleolithicum en Mesolithicum bestonden er alleen groepen jager-verzamelaars die voldoende territorium nodig hadden om te kunnen overleven. Het lijkt er op dat Sardinië groot genoeg was voor een beperkt aantal van deze groepen, wat ook blijkt uit de resten van de fauna die leefde op het eiland en waar op gejaagd kon worden, zoals het hert en de prolagus sardus, een inmiddels uitgestorven diersoort die de basis vormde voor het dieet van de pre-neolithische mens ³.

In het neolithicum was de uitgedoofde vulkaan, de Monte Arci, een van de centrale vindplaatsen van obsidiaan, het zwarte vulkanische glas. Dit gesteente, dat ook nu nog volop aan de oppervlakte te vinden is, werd, net als vuursteen bij ons in Nederland, gebruikt voor pijlpunten, speerpunten en snijwerktuigen. In verscheidene delen van het westelijke Middellandse Zeegebied zijn artefacten van obsidiaan teruggevonden die te herleiden zijn tot vindplaatsen op de Monte Arci wat doet veronderstellen dat met name in het recente Neolithicum er intensieve contacten waren tussen Sardinië en de omliggende gebieden ⁴.

Het neolithicum wordt gekenmerkt door drie fasen; het oud Neolithicum, het midden Neolithicum met de cultuur van Bonu Ighinu en het recente Neolithicum met de cultuur van Ozieri (ook wel cultuur van San Michele genoemd). Van deze culturen zijn sporen teruggevonden in de vorm van aardewerk, bewerkt bot of bewerkte stenen en ze kregen de naam mee van de eerste vindplaats ⁵. Uit deze laatste periode stammen ook de megalithische structuren die Dolmen genoemd worden en de in de rots uitgehouwen Domus de Janas, grafkamers (in de volksmond

³ Lilliu 2003, p 25; Tanda 2004, p 31,32; Martini 1992, p 40-48; Klein Hofmeijer and Sondaar 1992, p 49-56; Cherry 1992, p 28-39; Sondaar 1998, p 45-51

⁴ Lilliu 2003, p 29 e.v.; Tykot 1992, p 57 e.v.; Tanda 2004, p 32,33

⁵ Lilliu 2003, p 14 en p. 79 e.v. ; Tanda 2004, p 33

Geschiedenis van Sardinië

Afbeelding 12: Prehistorisch altaar van Monte d'Accoddi (Sassari)

Afbeelding 13: Necropolis van Montessu (Villaperuccio)

Reisgids voor Sardinie

Hoewel de vindplaatsen van deze culturen met name in het binnenland liggen, zijn ook sporen van een sub-Ozieri cultuur teruggevonden bij Cuccuru S'Arriu nabij Cabras aan de rand van het water ⁷.

In het Calcolithicum, de kopertijd, nam de activiteit van het delven van metalen toe (koper). De cultuur van Ozieri ging over in de cultuur van Monte Claro en de culturen van Filigosa en Abealzu, de directe voorlopers van de nuraghe cultuur. Één van de belangrijke vindplaatsen is de ziggurat van Monte D'Accoddi bij Sassari, een trapeze vormige verhoging wat het centrum zou kunnen zijn geweest van religieuze rituelen ⁸. Andere belangrijke sites zijn de Necropolis van Anghelu Ruju bij Alghero en de Necropolis van Montessu bij Villaperuccio ⁹. Net als in andere delen van zuid-west Europa verschenen de eerste megalithische structuren in de vorm van ommuring en lage torens (Sa Ureci te Guspini, Monte Baranta te Olmedo) in de periode van de cultuur van Monte Claro ¹⁰. De grafstructuren ontwikkelden zich van dolmens in allee couverte, een overdekte gang, de voorloper van de tomba di giganti ¹¹.

6 Ferrarese Ceruti 1992, p 98-99; Tanda 2004, p 34-42; Lilliu 2003, p 45-127

7 Santoni 1992, p 157 e.v.

8 Lilliu 2003, p 96; Tanda 2004, p 42 e.v.; Brochure: Sassari e Porto Torres, Monte d'Accoddi e Su Crucifissu Mannu, uitgave van de Regione Autonoma della Sardegna, artikel over Monte d'Accoddi geschreven door Giuseppa Tanda

9 Demartis 1986, p 10; Atzeni-Melis 2000, p 33

10 Lilliu 2003, p 152,153; Tanda 2004, p 47-48

11 Lilliu 2003, p 217

Geschiedenis van Sardinië

Sardinië in de Bronstijd

De bronstijd op Sardinië kenmerkt zich door het grote aantal stenen torens die nu nog overal terug te zien zijn in het landschap. Deze torens worden nuraghi (enkelvoud nuraghe) genoemd, een woord dat afgeleid is van de Indo-Europese term nur wat holle steenhoop betekent. Men heeft wel eens geschat dat er nog zo'n 6500 van deze torens staan. Veel van deze torens zijn in de loop van de eeuwen vervallen en de stenen zijn vaak hergebruikt voor grote infrastructurele werken zoals de spoorlijn Cagliari-Sassari en de belangrijkste verkeersader, de strada statale 131 "Carlo Felice"¹². De bronstijd voor Sardinië wordt dan ook de Nuraghe tijd genoemd. Wat was er zo bijzonder aan deze periode dat er zoveel torens gebouwd werden? Wat we van deze nuraghe tijd weten komt grotendeels uit archeologisch onderzoek en voor een deel uit

Afbeelding 14: Nuraghe Succuronis, Macomer

12 Lilliu 2006, p. 36; Melis 2003, p. 10; Lilliu 2003, p. 562

Reisgids voor Sardinië

de romeinse en Griekse bronnen die echter uit een veel latere periode komen.

De Nuraghe tijd is onderverdeeld in vijf periodes tussen 1800 en 238 voor Christus, het moment waarop de Romeinen het bestuur van het eiland overnemen van de Puniërs. Landbouw, handel en scheepvaart werden al sinds de neolithische tijd bedreven, maar met de introductie van brons en de bronsbewerking rond 1800 voor Christus, de verspreiding van de druif en de olijf in de Mediterrane gebieden en die van ijzer rond 900 voor Christus intensiverden de externe contacten. Door deze nieuwe impulsen veranderden de economische en sociale structuren, een proces dat 15 eeuwen in beslag nam met lange periodes van geleidelijke verandering maar ook met momenten van crisis.

Rond 1800 ontwikkelt zich op heel Sardinië een homogene cultuur die naar de vindplaats de cultuur van Bonnanaro (ca 1800-1500 v Chr) genoemd wordt ¹³. In deze vroegste fase van de nuraghe cultuur ontstonden de eerste bouwwerken met een simpele structuur als platformen met een doorgaande gang. Deze bouwwerken worden protonuraghi genoemd, of nuraghi a corridoio passante (gang of doorgang). Een belangrijk voorbeeld hiervan is de protonuraghe van Brunku Madugui die te vinden is op de hoogvlakte van de Giara di Gesturi ¹⁴. Cultureel maakten de gemeenschappen op Sardinië deel uit van een groter geografisch gebied dat Sicilië, Corsica, het Italische schiereiland en Zuid-Frankrijk (de Midi) omvat. Het gebruik en de bewerking van koper, zilver en brons was bij hen bekend ¹⁵. De bestaansmiddelen van de gemeenschappen waren voornamelijk de veeteelt en in mindere mate de landbouw. Vooral het houden van kuddes was verbonden met de centrale plaats van waterbronnen zoals die van Sardara in het religieuze leven van de mensen. Deze gemeenschappen

13 Lilliu 2003, p. 319

14 Lilliu 2006, p. 48-49; Melis 2003, p. 8,9; Webster 1996, p. 70; Lilliu 1982, p. 14; Manca Demurtas e Demurtas 1992, p. 176 ; Tanda 2004, p. 56. Over dateringen van nuraghi is men het niet altijd eens. De methode van datering met C14 heeft altijd een marge van 100-200 jaar waardoor dateringen nog wel eens kunnen verschillen.

15 Lilliu 2003, p343-344; Tanda 2004, p. 53

Geschiedenis van Sardinië

Afbeelding 15: Complexe nuraghe Lugherras, Paulilatino

worden wel omschreven als *pastori-guerrieri* (herder-krijgers) die gebruik maakten van versterkte plaatsen om het territorium dat ze nodig hadden voor hun kuddes onder controle te houden ¹⁶.

Wanneer de overgang plaatsvond naar de periode van de klassieke nuraghi (1500-1200 v Chr), de ronde torens met een centrale kamer met valse koepelgewelf (*tholos*), is nog altijd onderwerp van discussie voor archeologen. In het Middellandse Zeegebied traden veranderingen op die terug te zien zijn in veranderingen van cultuur uitingen zoals in Spanje, in Frankrijk en op het Italische schiereiland, terwijl op de eilanden Corsica, de Balearen en Sardinië de bouw van megalitische torens een vlucht nam. Op Maiorca en Minorca is het de periode van de *talaiots*, op Corsica die van de cultuur van *torreana I* en op Sardinië de periode van de klassieke nuraghe ¹⁷. Het is ook de tijd waarin in het oosten de Myceense cultuur op haar hoogtepunt komt en er contacten zijn

16 Lilliu 2003, p. 361

17 Lilliu 2003, p. 365; Webster 1996, p. 92

Reisgids voor Sardinië

tussen Sardinië en de Myceniërs. Ongetwijfeld hebben de Myceniërs invloed gehad op de bouwstijl van de nuraghi, maar de architectuur is niet van hen overgenomen zoals aanvankelijk gedacht werd ¹⁸.

De periode kenmerkt zich door het grote aantal simpele nuraghi (monotorre), in bepaalde gebieden zijn ze zelfs in een hoge dichtheid gebouwd tot wel negen nuraghi op tien vierkante kilometer. De afwezigheid van een hiërarchie doet veronderstellen dat de nuraghi bewoond werden door een gemiddelde familie van zes personen met een familiehoofd (clan hoofd) en dat deze op gelijke voet stonden met elkaar. Leiderschap binnen een groter geografisch gebied (stam) zou dan tijdelijk zijn ¹⁹.

Deze relatief egalitaire samenleving zou vooral vanaf ongeveer 1200 veranderen. In het Middellandse Zeegebied is het in deze eeuwen onrustig, de Doriërs vallen Griekenland binnen waarna de Myceense cultuur verdwijnt en de Zeevolken vallen het Egypte van

Afbeelding 16: Sporen van nuraghe dorp bij Santa Cristina, Paulilatino

18 Tanda 2004, p. 57

19 Webster 1996, p. 97-99

Geschiedenis van Sardinië

Afbeelding 17: Resten van een Tomba di Giganti, Tamuli Macomer

Ramses II aan ²⁰. Het is tussen 1200 en 900 voor Chr dat de complexe nuraghi ontstaan zoals Nuraghe Losa, Nuraghe Lugherras, Su Nuraxi, Nuraghe Genna Maria, Nuraghe Palmavera, Nuraghe Santu Antine, en dat er een meer hiërarchische gestructureerde samenleving met chiefs (stamhoofden) ontstond die hun zetel hadden in deze bolwerken ²¹. Het is een teken dat de samenleving complexer werd en de politieke en economische macht meer geconcentreerd werd in handen van het stamhoofd. De contacten met het oostelijke Middellandse Zeegebied bleven bestaan, vooral vanuit Cyprus onderhouden. Naast landbouw en veeteelt nam de handel en de bewerking van brons (een legering van koper en tin) een belangrijke plaats in in het economische leven. Dit blijkt niet alleen uit de deposities van bronzen artefacten, maar ook uit de vondsten van oxhide-ingots (koperbaren) van Cypriotische oorsprong ²².

20 Lilliu 2003, p. 411-412

21 Lilliu 2006, p. 26; Webster 1996, p. 108 e.v.

22 Webster 1996, p.198-206; Melis 2003, p. 55-62; Lilliu 1982, p.114;

Reisgids voor Sardinië

Met de komst van de fenicische en sirisch-palestijnse kooplieden veranderde de samenleving verder (900 - 238 v Chr). Er werden geen nieuwe nuraghi gebouwd, ook al bleven veel nuraghi in het binnenland in gebruik als vesting of verdedigbare plaats of zelfs in een enkel geval als cultus plaats ²³. De hiërarchisering van de samenlevingen versterkte door de toenemende concentratie van economische middelen bij de lokale stamhoofden. Aan de kusten ontstonden de eerste nederzettingen onder invloed van de contacten met de kooplieden en langzamerhand kwam er een proces van urbanisatie op gang waardoor steeds meer Sarden naar de kust steden trokken. In het binnenland nam ook het belang van het nuraghe dorp als typische nederzetting toe, al dan niet in de buurt van een nuraghe en beschermd door een muur ²⁴. Van

Afbeelding 18: Domus de Janas in het landschap, Necropolis van Chirisconis

Stos-Gale and Gale 1992, p. 317 e.v.

23 Tanda 2004, p. 66; Lilliu 2003, p. 481-485

24 Tanda 2004, p. 67

Geschiedenis van Sardinië

urbanisatie is echter nog geen sprake in de context van de nuraghe-cultuur, de samenleving blijft voornamelijk een van herders-landbouwers waar ook brons bewerking plaatsvond of zoals in de berg gebieden de winning van ertsen om lood te verkrijgen en in mindere mate koper en ijzer²⁵.

Van een aantal heiligdommen is de uitbreiding of verbetering terug te voeren op deze periode, zoals in het heiligdom van Santa Vittoria di Serri of de waterput van Santa Cristina²⁶. Door de Carthaagse overheersing van grote delen van Sardinië vanaf ca 538 v C werden de Sardische stammen die vast hielden aan hun eigen cultuur naar de binnenlanden gedrongen. Vanaf 238 v C viel Sardinië onder Romeins bestuur die hun invloed over het hele eiland wisten uit te breiden. Deze laatste periode gedurende de Punische overheersing noemt Lilliu de tijd van de overleving van de nuraghe-cultuur²⁷.

25 Tanda 2004, p. 69

26 Lilliu 2003, p. 523-528, 605, 612; Lilliu 2006, p. 63 e.v.; Santillo Frizell 1992, p. 262 e.v.

27 Lilliu 2003, p. 485

5. Oristano

Oristano is de hoofdstad van de gelijknamige, in 1974 ingestelde, provincie in het westen van Sardinië. De stad telt ongeveer 32.000 inwoners en is een regionaal centrum voor het westen van Sardinië²⁸. De trein verbindt Oristano met Sassari en Cagliari en er is een centraal busstation met verbindingen naar de belangrijkste plaatsen in de regio. Vanaf de ss131, de hoofd verkeersader van Sardinië, is het centrum vrij snel te bereiken. In het historisch centrum geldt een beperking voor gemotoriseerd verkeer en er zijn zones waar alleen betaald parkeren mogelijk is.

Oristano ligt op een zandrug tussen de rivier de Tirso en de lagunes van Santa Giusta. De Sardijnse naam is Aristanis wat veel

Afbeelding 19: Oristano en het standbeeld van Eleonora d'Arborea
28 gegevens ISTAT

Oristano

lijkt op de naam Aristianes in Byzantijnse geschriften uit de zevende eeuw n C. Volgens één van de theoriën van archeologen heeft zich met de opkomst van het christendom een nieuwe woonkern gevormd rond een praedium of villa van de Romeinse familie Aristius, die veel bezittingen op Sardinië had ²⁹. Het kwam vaak voor dat de baden van villa's die buiten de stad waren gelegen omgevormd werden en in gebruik werden genomen als kerk. Vlak bij deze plek lag ook de Punisch-Romeinse stad Othoca, nu het vissersdorp Santa Giusta. Hier is in de late middeleeuwen ook één van de mooiste kerken gebouwd. De Punisch-Romeinse stad die uiteindelijk het lot van Oristano zou bezegelen en het tot de hoofdstad van het Judicaat van Arborea zou laten uitgroeien is Tharros. Hier was sinds het wegvallen van de Byzantijnse bescherming een Iudex (Giudice) gevestigd en een episcopaat. Onder druk van de geregelde aanvallen van de Arabieren op de Sardijnse kusten, zouden zowel de bisschop als de Giudice besluiten hun zetel te verhuizen naar Oristano ³⁰. Deze vlucht van Tharros naar Oristano is verbeeld in de reliëfs van de bronzen deuren van de kerk in Oristano.

Oristano als hoofdstad van het Judicaat van Arborea maakte een bloei periode door in de late Middeleeuwen. Een aantal bouwwerken herinneren aan deze periode, de meest markante is wel de toren en poort van Mariano II. Uiteindelijk zou de stad en het Judicaat in 1410 het onderspit delven in de laatste veldslag van Sanluri tegen de krachtigere Catalanen en werd het Markiezaat (markgraafschap) van Oristano ingesteld ³¹.

Oristano werd minder belangrijk dan Cagliari en Sassari, maar bleef de belangrijkste havenstad voor het directe achterland. Het gebied werd echter geteisterd en gehinderd in haar ontwikkeling door de malaria wat pas in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw onder controle werd gebracht door de drooglegging van de moerassen ten zuiden van de stad.

Om de economische ontwikkeling op gang te brengen werd na de oorlog een nieuwe commerciële haven aangelegd waar kleinere

29 Spanu 1998, p 60-61 [11]

30 Zucca 2000, p 1106-1107 [14]

31 Ferrer I Mallol 2000, p 617 [4]

Reisgids voor Sardinie

zeeschepen konden aanmeren en het kleine vliegveld bij Fenosu aangelegd. In 1974 werd Oristano opnieuw de hoofdstad van het achterland door de instelling van de provincie van Oristano. Tegenwoordig richt de stad zich met name op het toerisme. In het historisch centrum is een bureau voor het toerisme voor de stad en provincie van Oristano gevestigd.

Het stadje biedt een levendig centrum met winkels, bars en restaurants. Om het voor toeristen aantrekkelijker te maken is er in de laatste jaren veel gerestaureerd in het historisch centrum van Oristano. Te bezoeken zijn zonder meer het belangrijkste museum het Antiquarium Arborense en de kerk gewijd aan Santa Maria Assunta. Op het centrale plein staat het grote standbeeld van Eleonora d'Arborea, de laatste Iudex (Giudicessa) van Arborea. Aan het einde van de winkelstraat, de Via Dritta, staat de toren van Mariano II. Een rondwandeling door het historisch centrum, de achteraf straatjes, laat zien dat veel gebouwen van oude datum met een mix van steensoorten (zandsteen en basalt) zijn gemaakt. Men zegt dan ook dat de mensen van Oristano de stenen van Tharros haalden om hun huizen te bouwen.

Het belangrijkste evenement van de stad vindt plaats rond Carneval, de Sartiglia. Tijdens dit evenement laten ruiters hun kundigheid zien in oude ruiterspelen. Dit evenement wordt in de zomer in beperkte vorm herhaald voor het toerisme. Er is ook een belangrijk feest rond de kerk van de Madonna del Rimedio. Deze kerk staat even buiten de stad aan de andere oever van de rivier de Tirso staat. In de negen dagen voor 8 september worden allerlei festiviteiten georganiseerd in Oristano en bij de kerk waar veel Sardijnen op af komen.

Tharros

6. Tharros

Tharros is een van de meest fascinerende sites van Sardinië, niet alleen vanwege de archeologische resten van dit eens zo florerende stadje, ontstaan uit een samensmelting van oosterse antieke en westerse prehistorische culturen, maar ook vanwege de bijzondere ligging op een smal schiereiland uitkijkend over de golf van Oristano. De naam Tharros is overgeleverd uit romeinse bronnen en een mijlpaal langs de weg van Othoca naar Cornus. De weg naar de ingang van de archeologische site van Tharros loopt langs de heuvel van de grote muur, Su Muru Mannu. Bij de ingang loopt de weg door tot aan het oude centrum. De eerste grote weg naar links voert naar de top van de heuvel van de grote muur. Vanaf hier is het met mooi weer een prachtig uitzicht over het dorpje San Giovanni di Sinis, het strand en het hele schiereiland met de stagni tot aan de bergen. Op deze heuvel zijn ook door archeologen de oudste sporen van het stadje teruggevonden ³².

De stadsmuren en de tophet. Su Muru Mannu

Al in de bronstijd was er bewoning op de heuvel van Su Muru Mannu zoals blijkt uit de resten van wat geïdentificeerd is met een nuraghe dorp. De Feniciërs stichtten Tharros op deze plek en wijdden de grond van het nuraghe dorp aan hun openlucht heiligdom, de tophet. Dit wordt ook door archeologen als bewijs gezien van een permanente vestiging van de Feniciërs. De asurnen met de crematie resten van kinderen en dieren die aan de godin Astarte geofferd waren zijn in grote getalen teruggevonden op en rond de basalten funderingen van dit nuraghe-dorp.

32 Acquaro-Finzi 1999; Acquaro-Mezzolani 1996; Rivista di Studi Fenici, Tharros XXI-XXII; Spano 1851 (reprint 1994) [2][1][8][10]

Reisgids voor Sardinië

Afbeelding 20: De tofet van Tharros

Onderzoek heeft uitgewezen dat het oudste offer uit de achtste eeuw voor Christus dateerde. De tophet werd nog tot ver in de Romeinse tijd gebruikt als heiligdom. Onder de Puniërs zijn er veel steles (grafstenen of offer stenen) bijgezet op het terrein. In de Romeinse tijd is het heiligdom tenslotte ontmanteld en er is vlak naast een amfitheater gebouwd waar nu niets meer van over is. De steles zijn hergebruikt in funderingen van andere gebouwen zoals nu te zien is vlak naast de tophet.

De Puniërs verstevigden de al bestaande muren gebruikmakend van de steile helling. Een dubbele muur met een gracht daartussen moest de stad tegen invallende vijanden vanaf het land beschermen. In de muur is nog een onderdoorgang gemaakt om eventuele vijanden die tot voor de poorten waren gekomen in de rug aan te kunnen vallen. In later tijden hebben de Romeinen de gracht als begraafplaats gebruikt toen verdedigingswerken niet meer zo nodig waren. De half in het zand begraven sarcofagen zijn nu nog te zien.

Tharros

Opvallend aan de site van Tharros zijn de straten en de stadsplanning. Het patroon is van oorsprong Fenicisch-Punisch. De wegen waren dan ook met zandsteen bestraat. In de Romeinse tijd is daar een basalten deklaag overheen gekomen. In het midden loopt de riolering die tevens als afwatering diende als het regende. Curieus zijn de drempels met de groeven waar de houten deuren in schoven of geklemd werden en overal langs de straten terug te zien zijn.

Het centrum van Tharros

Water was belangrijk voor de stad en de watervoorziening altijd een probleem. De Feniciërs en Puniërs losten dit op door waterreservoirs onder de grond aan te leggen, de bagnarola. De Romeinen bouwden later een aquaduct dat het Castellum Acquae in het centrum voorzag van water. Dit Castellum Acquae staat nog steeds op het kruispunt van wegen in het centrum en resten van het aquaduct zijn buiten de stad aangetroffen. Een deel van een

Afbeelding 21: Het centrum van Tharros

Reisgids voor Sardinië

vloer van het gebouw ligt er nog en de karakteristieke Romeinse bouwstijl is goed te zien.

In het centrum van Tharros liggen de belangrijkste gebouwen. De funderingen van de monumentale tempel met daarnaast de half in de rots uitgehouwen funderingen van een tweede tempel, met een zo genoemde, semitische plattegrond. Op zich is aan deze tempels niet veel meer te zien dan deze funderingen. Er tegenover, aan de golfzijde ligt de zone van de twee zuilen. Het gaat hier om ionische zuilen en één ervan draagt nog een kapiteel. Of deze zuilen in hun oorspronkelijke positie zijn teruggezet is niet duidelijk. Er zijn verder geen zuilen meer teruggevonden in Tharros. Naast de tempels, aan beide zijden van het centrum, bevinden zich aan de waterkant Romeinse Thermen: de grootste worden de Terme di Convento Vecchio genoemd. Tegen de helling van de heuvel van de toren van San Giovanni ligt nog een kleine tempel, Tempietto K, die voor het publiek helaas niet toegankelijk is.

Afbeelding 22: De Spaanse toren van San Giovanni

Tharros

De heuvel van de Spaanse toren

Op de helling van de heuvel van de toren van San Giovanni liggen de fundamenten van huizen en werkplaatsen. Het is goed voor te stellen hoe eens de straten gevuld waren met levendige werkplaatsen en uitstallingen. Goed te zien is de punische, of Noord-Afrikaanse, bouwstijl met grote rechthoekige stenen met daartussen kleinere stenen ter opvulling, zonder gebruik van cement. Uiteindelijk werden de muren bestreken met pleister. Uitsparingen op ongeveer twee meter hoogte waren bedoeld voor houten balken waar de vloer van een tweede verdieping op rustte. De daken waren plat en werden misschien wel gebruikt om regenwater op te vangen en naar de ondergrondse bagnarola te leiden.

Tegenover de ingang van Tharros zijn grote rechthoekige blokken zandsteen gevonden die deel uitmaakten van een bastion. Aanvankelijk dacht men aan de oorspronkelijke punische muren, maar later is komen vast te staan dat het gaat om een byzantijns castrum die gebouwd is met hergebruikt materiaal. De stenen waren verankerd door in de uitsparingen, in de vorm van zwaluwstaarten, lood te gieten. Het lood is allang verdwenen en hergebruikt. Boven op de heuvel staat de Spaanse toren van San Giovanni, en waarschijnlijk zijn op deze heuvel nog resten van een acropolis of een tempelcomplex. De toren is ooit gebouwd om vroegtijdig te kunnen waarschuwen tegen de invallen van de Arabieren. Tharros was toen al sinds de negende eeuw na Christus verlaten onder druk van deze invallen, na bijna 18 eeuwen van bewoning.

Capo San Marco

Voorbij de smalle strook die Capo San Marco aan de heuvel van de toren verbind bevinden zich de Punische grafkamers. Geplunderd door schatgravers en vervallen door weer en wind is er nog maar weinig van over. Een tweede necropolis ligt onder en

Reisgids voor Sardinië

tussen de huizen van het dorpje San Giovanni, ten noorden van Tharros. Aan de rechterzijde op Capo San Marco, waar de hellingen bijna loodrecht naar beneden gaan, is nog te zien waar het zandsteen werd gewonnen, inmiddels bijna onbereikbaar voor bezoekers. Aan de kant van de golf van Oristano staat nog een tweede Spaanse toren die uitkijkt over het water. De weggetjes over Capo San Marco lopen nog langs een vervallen nuraghe, Baboe Cabitza, en de moderne vuurtoren.

San Giovanni di Sinis

7. San Giovanni di Sinis

San Giovanni di Sinis is van oorsprong een vissers dorpje dat tot in de jaren zeventig nog bestond uit de karakteristieke huisjes gebouwd in hout en riet. Deze zijn intussen allang verdwenen, hoogstens is er nog één te zien aan de voet van de heuvel van Su Muru Mannu. Het merendeel van de huizen staat buiten het hoog seizoen leeg en zijn recentelijk gebouwd. Alleen vlak bij het kerkje staat nog een rijtje vissershuisen. Het kerkje van zandstenen blokken is in de zesde eeuw na C gebouwd aanvankelijk met een kruis vorm en een koepel. Het is eenvoudig ingericht, het meest bijzondere is wel het doop font met daarin een vis in reliëf uitgebeeld. Midden in de nieuwe wijk van zomerhuisjes, bevindt zich ook de noordelijke necropolis van Tharros met graven uit de punische en romeinse tijd.

Aan de westkant ligt het strand van San Giovanni di Sinis, het water is bijzonder helder en de kleur van de zee verandert van groenblauw tot azuur blauw al naar gelang het weer. Op winderige dagen zijn er vaak kitesurfers. Het strand strekt zich uit van de heuvel van de Spaanse toren in het zuiden tot aan de rots formaties voor de wijk van zomerhuisjes. Vanaf de Spaanse toren is er een schitterend uitzicht over de baai van Oristano aan de andere zijde en het strand van San Giovanni di Sinis. Richting Capo San Marco zijn nog meer strandjes. De strandjes zijn echter niet zonder gevaar vanwege de het voorkomen van sterke onderstromen bij bepaalde wind richtingen.

Doordat San Giovanni di Sinis het enige dorp vlak bij de archeologische site van Tharros is zijn er genoeg gelegenheden om wat te drinken of wat te eten. Sommige restaurantje en bars zijn het hele jaar open. Er is ook een bezoekers centrum van de Area Marina Protetta Penisola del Sinis Isola Mal di Ventre die het natuurpark beheert in samenwerking met de gemeente.

8. San Salvatore

Op de weg van Oristano naar Tharros, vlakbij de stagno van Cabras, ligt het kleine dorpje San Salvatore dat in zijn oorspronkelijke staat gehouden wordt vanwege de cultuurhistorische waarde. Centraal staat het kleine kerkje van San Salvatore, gebouwd in de 17e eeuw bovenop een hypogeum dat tot dan toe gediend had als ondergrondse kerk in de middeleeuwen. Er omheen staan de cumbessias, huisjes gebruikt door de mensen bij gelegenheid van religieuze feesten ³³.

De eerste bewoning in deze omgeving is terug te voeren op het vierde millennium voor Christus. Sporen van neolithische bewoning zijn daar en in de directe omgeving gevonden (Cuccuru Is Arrius). In de bronstijd verzeen enkele nuraghi vlakbij, de meeste daarvan zijn nu in verval staat. Vermeldenswaardig is dat noordelijk van

Afbeelding 23: Het kerkje van San Salvatore

33 Donati 1992 [3]

San Salvatore

San Salvatore één van de belangrijkste vindplaatsen ligt van de late bronstijd en vroege IJzertijd: de site van Monti Prama. Hier zijn manshoge beelden in zandsteen terug gevonden, uniek in de hele prehistorie van het eiland.

Het hypogeum zelf is al ontstaan als heiligdom in het neolithicum. In de tijd van de nuraghi sloeg men de put en nam het als water heiligdom in gebruik. Niet alleen werd het water uit de put als genezend beschouwd, er bevindt zich ook een soort menhir, een kleine rechtopstaande steen, als een soort phallus symbool. Onder de Puniërs vereerde men er de god Sid (Sardus Pater) en onder de Romeinen Asclepius. Net als bij andere heidense heiligdommen is het niet verwonderlijk dat ook hier een christelijke kerk gesticht werd. Het hypogeum, deels uitgehakt in de rots, bestaat uit vijf kamers en een centrale ruimte met een vierkante put. De kamers zijn bepleisterd en op deze pleister is door de eeuwen heen, vanaf de romeinse tijd, getekend en geschilderd. Zo zijn er afbeeldingen van schepen, dieren, letters van het Griekse alfabet en afbeeldingen van menselijke figuren. Door de slechte staat van het pleisterwerk zijn niet alle tekeningen even duidelijk te zien.

Het dorpje zelf is schilderachtig en toch zeer eenvoudig. Tegenwoordig hebben velen er hun tweede huis van gemaakt. Eens per jaar herdenkt Cabras de inval van de Arabieren met een manifestatie waarbij in wit gekleden jongemannen al rennend op blote voeten de heilige dwars door de velden van San Salvatore naar Cabras brengen. Op de vlucht voor de heidenen bracht men het heiligenbeeld zo in veiligheid. De manifestatie staat bekend als de Corsa degli Scalzi en wordt de eerste zaterdag van september gehouden. Vlak naast het dorp liggen nog de ruïnes van een Romeins badhuis, Terme di Domu' e Cubas, mogelijk de baden van een romeinse villa. Het dorpje is ooit gebruikt voor spaghetti westerns en daartoe was in de naoorlogse jaren een saloon nagebouwd in hout, waar later toeristen wat konden drinken. Nadat dit afgebrand was is het centrale plein leeg gebleven en is er een andere gelegenheid naast het dorp gebouwd waar wat gedronken kan worden.

9. Cabras, Het archeologisch museum "Giovanni Marongiu"

Het archeologische museum Giovanni Marongiu van Cabras heeft een uitgebreide collectie uit opgravingen en van vondsten in het territorium van Cabras. Een bezoek neemt ongeveer een uur in beslag. Er is ook interactieve media aanwezig met informatie over het territorium, zoals de vindplaats van de grote beelden van Monte Prama die momenteel gerestaureerd worden. Het museum is ingedeeld in vier thematische onderwerpen die betrekking hebben op (pre-)historische periodes en vindplaatsen.

Het eerste deel is gewijd aan de prehistorische site van Cucuru Is Arrius, afgegraven om plaats te maken voor het kanaal dat de lagune van Cabras verbindt met open zee. Naast neolithisch aardwerk zijn er ook de vrouwen beeldjes gevonden (zie foto)

Afbeelding 24: Het archeologisch museum Giovanni Marongiu in Cabras

Cabras, Het archeologisch museum "Giovanni Marongiu"

geïnterpreteerd als een godin moeder. Het tweede deel is gewijd aan de Sardijnse bronstijd met aardewerk en bronzen beeldjes van de nuraghe tijd. Bijzonder is het votief beeldje van een schip met dieren figuren. In het derde deel bevinden zich veel interessante vondsten van de archeologische opgraving van Tharros, waaronder urnen en steles van de tofet van Tharros. Daarnaast is er fenicisch aardewerk en zijn er sieraden uit de punische graven. Het laatste deel is gewijd aan onderwater archeologie met vondsten van scheepswrakken die voor de kust van het schiereiland van Sinis en het eiland Mal di Ventre zijn vergaan, van scheepsankers en bronzen spijkers tot de beroemde loodbaren waarvan er veel zijn gevonden.

10. Het water heiligdom van Santa Cristina

De archeologische site van Santa Cristina bestaat uit drie verschillende delen die in de setting van een natuurpark liggen dat door de gemeente Paulilatino gecreëerd is. De site kan makkelijk bereikt worden via een eigen afslag van de Strada Statale 131 Carlo Felice tussen Oristano en Abbasanta ³⁴.

Het meest bijzondere deel van de site is het heiligdom zelf. Het water heiligdom stamt uit de nuraghe-tijd en is een juweeltje in architectonisch opzicht, hoewel de bovengrondse structuren verdwenen zijn en alleen de ondergrondse delen nog te bezichtigen zijn. De ondergrondse kamer van de put is rond en het gewelf is in een koepelvormig gewelf (tholos) opgezet, en is 6.9

Afbeelding 25: Het waterheiligdom van Santa Cristina

34 Moravetti 2003; Santillo Frizell 1992 [7][9]

Het water heiligdom van Santa Cristina

meter hoog. De vorm van de ingang is een trap die in een driehoekige vorm is opgebouwd. Put en trap zijn gebouwd met mathematische precisie wat de hele structuur indrukwekkend maakt. Deze architectuur lijkt dan ook geenszins op de ruwere vormen van de basalt stenen van de klassieke nuraghi. In de put zijn votief geschenken gevonden in de vorm van bronzen beeldjes en aardewerk. De site is gedateerd op de elfde eeuw voor Christus.

Bij het heiligdom ligt de zo genoemde hut van de vergadering en de structuren van gebouwtjes of hutten waarvan men aanneemt dat daar werkplaatsen of winkeltjes waren waar religieuze artikelen gemaakt en verkocht werden.

Het tweede deel bestaat uit de meer recente kerk van Santa Cristina en de kleine huisjes (cumbessias) waar meerdere keren per jaar dagenlange religieuze feesten werden gehouden. Voor het verblijf aldaar bouwden sommige families een klein onderkomen voor de nacht.

Het derde deel tenslotte is het nuraghe dorp, een honderd meter verderop, rond een enkelvoudige nuraghe. Bijzonder zijn de lange hutten in basaltblokken gebouwd waarvan de functie nog onbekend is. Deze langwerpige hutten zijn van een latere tijd. Het landschap rondom de site is met name in de winter en lente zeer mooi, typisch voor deze zone van Sardinië.

11. Nuraghe Losa

Nuraghe Losa behoort tot het type complexe nuraghi. De nuraghe is opgebouwd uit een centrale toren die oorspronkelijk mogelijk tot 19 meter hoog was en uit drie verdiepingen bestond, met daaromheen drie torens die twee verdiepingen hoog waren. In afwijking van de meeste complexe nuraghi heeft Nuraghe Losa geen binnenplaats. Hierdoor is het aangezicht massief en de vorm een afgerond driehoekig platform waar de vier torens boven uit staken. De nuraghe ligt op een ommuurd terrein waar overblijfselen van bewoning en begraafplaatsen gevonden zijn. Er bevindt zich ook een klein museum. De site is gemakkelijk bereikbaar vanaf de SS131 Carlo Felice ter hoogte van de afslag naar Nuoro bij Abbasanta.

Wat van de oorspronkelijke nuraghe is overgebleven is al imponerend. Vanaf het platform is er een wijd uitzicht over de omringende hoogvlakte. De hoofdingang van het centrale deel is aan de zuidoost zijde van de nuraghe. Via een korte gang met twee zijgangen en een trap komt men in de centrale kamer die nog intact is. De centrale kamer heeft drie niches. De twee zijgangen leiden elk naar een andere toren, waarvan de zuidelijke toren nog maar ten dele een koepel heeft. De trap die in de muur van de centrale toren omhoog loopt komt uit op het platform en de ingang van de kamer op de tweede verdieping die grotendeels verdwenen is. Het platform is niet toegankelijk voor het publiek. De rond gaande trap klimt verder rond de tweede kamer waardoor men er van uit gaat dat er mogelijk nog een derde kamer bovenop stond.

Curieus is dat zich in de centrale toren een geheime gang bevindt die van de rondgang naar een opening in de centrale kamer loopt. In de grote centrale kamer hebben houten constructies gezeten die een tweede verdieping creëerden, mogelijk toegankelijk middels een ladder. Het buiten platform ter hoogte van de tweede verdieping was enigszins overhangend getuige de stenen aan de

Nuraghe Losa

Afbeelding 26: Nuraghe Losa, Abbasanta

rand. Deze stenen zijn in grote aantallen rond de nuraghi gevonden en aan de hand van miniatuur modellen is de vorm van de nuraghi gereconstrueerd. Aan de noordzijde van de nuraghe bevindt zich een tweede secundaire opening die toegang geeft tot de noordelijke toren. Vanuit de noordelijke toren loopt een tweede trap naar het platform. Het geheel geeft de indruk van een doolhof van gangen en kamers.

Chronologisch plaatst men de bouw van de centrale toren tussen 2000 en 1800 voor Christus volgens de ene theorie en tussen 1200 en 1000 voor Christus volgens de meest gangbare theorie. Dateringen hangen af van de vondsten en eventuele C14 datering van overblijfselen van stukjes hout in de muren. Nuraghe Losa

Reisgids voor Sardinië

bevindt zich in een unieke staat waardoor constructie methodes nog zichtbaar zijn; de koepelvormige kamers (tholos of valse koepel genoemd), de opbouw van de muren en de afnemende grootte van de stenen naarmate men hoger komt. Ook meer klassieke elementen van de nuraghi zijn terug te vinden in met name de kleinere torens; de schietgaten.

Deze kleinere torens staan naast de eigenlijke nuraghe en worden verbonden door een muur. Of dit nu verdedigingswerken zijn is nog niet duidelijk, daar de plaatsing van de muur daar niet ideaal voor is. Rondom de nuraghe zijn nog diverse constructies aanwezig die van latere datum zijn. Het betreft de fundamenten van een aantal hutten en specifiek de ronde structuur vlak voor de ingang van de nuraghe. Op het terrein zijn verder nog grafstenen gevonden die uitgehold zijn en waar waarschijnlijk (met een deksel) de urnen met as in gezet werden. Grappig is dat deze stenen vaak ook bij huizen terug te vinden zijn als drinkbak voor de dieren.

In de ommuring van het terrein zijn tenslotte nog twee poorten die te bezichtigen zijn. Op het terrein staat ook een klein museum met vondsten van Nuraghe Losa en daar omheen ³⁵.

35 Manca 2004 [6]

Forum Trajanus

12. Forum Trajanus

Forum Traianus is één van de beter bewaard gebleven romeinse sites op Sardinië. De naam van de huidige plaats, Fordongianus, is dan ook afgeleid van de oorspronkelijke Latijnse naam en doet herinneren aan de status van forum die het onder de Severische keizers had gekregen. Dat de baden (Thermen) relatief goed bewaard zijn gebleven danken deze aan de ligging vlak langs de rivier de Tirso en omdat de huizen boven op de rotsen van trachiet zijn gebouwd buiten het bereik van overstromingen van de rivier. Een tweede reden kan ook zijn omdat Forum Trajanus een belangrijke plaats innam in de romeinse strategie van controle op het binnenland en de aanwezigheid van het leger heeft geleid tot een grotere mate van urbanisatie. Een derde reden was dat de

Afbeelding 27: De baden van Forum Traianus

Reisgids voor Sardinie

plaats tot in de vroege middeleeuwen belangrijk bleef door de aanwezigheid van het graf van één van de eerste christelijke martelaren: San Lussorio.

De site wordt beheerd door een coöperatie en er is ruim parkeergelegenheid aanwezig. Het complex ligt pal aan de rivier de Tirso op de zuidelijke oever. Het complex van Romeinse thermen bestaat uit twee delen: het vroegste bad gebouw, de Thermes I, en de latere Thermes II tegen de zuidkant tegen het oudere gebouw aangebouwd. Vlak achter de thermes ligt een plein, hoogstwaarschijnlijk het forum zelf, met aangrenzende ruimtes die bestemd waren voor activiteiten die met het forum en misschien ook wel met de baden te maken hadden. Aan de zuidzijde tenslotte beginnen de rotspartijen in trachiet waar Fordongianus op is gebouwd en waar een heel systeem van wateropslag voor de thermes in is uitgehouwen ³⁶.

De Thermes I

Meesst opvallende aan de Thermes I is wel de passage met gewelven in trachiet (rots van vulkanische oorsprong) die nog intact is en de natatio. Deze natatio is voorzien van tredes rondom waar men op kon zitten en werd gevoed met een mengsel van koud en warm bronwater. Het warme water, van vulkanische oorsprong, heeft een temperatuur van 54 graden Celsius en komt boven de grond vlakbij de Thermes waar het de rivier de Tirso instroomt. Voor de baden werd dit water in mengbakken geleid om de natatio van warm water te voorzien. Het water werd geacht een therapeutische werking te hebben. Aan de voorzijde van het complex, net buiten de omheining van de site is er een fontein waar aan het warme water gevoeld kan worden. De restauraties van latere tijd zijn nog te zien in het hergebruik van stenen met inscripties rond de natatio. Bij een eerder bezoek in de jaren negentig was de kop van de watertoevoer, door archeologen aangeduid als een panterkop, nog in situ maar in 2007 was deze

36 Zucca 1986 [13]

Forum Trajanus

verwijderd en schoongemaakt. Op de tredes waar het water eeuwenlang de natatio instroomde heeft zich een dikke kalkrijke afzetting gevormd.

De Thermen II

Direct achter de Thermen I zijn in de vierde eeuw na Chr nieuwe baden gebouwd, de Thermen II. Deze zijn in opus caementicium en opus vittatum mixtum opgetrokken. De baden kregen hun warme water niet van de natuurlijke bron maar door verwarming van het water in calidarii. Door de archeologen is vastgesteld dat de Thermen ingedeeld waren in een Calidarium, Tepidarium en Frigidarium waarbij de gasten een vaste volgorde doorliepen. Van de oorspronkelijke vloeren (mozaïek) is niet veel meer over maar de structuur van de baden zelf is nog goed te zien. In het Calidarium is nog een bad aanwezig en in het Frigidarium zijn er twee; een halfronde in een apsis ingebouwd en een rechthoekige daartegenover.

Het forum

Een deel van de bestrating van het forum is nog intact. Dwars daar doorheen loopt een van de cloaca (kanaaltjes) voor het water van de baden. Aan de zijkant, de oostzijde, zijn een aantal ruimtes die mogelijk stalletjes van het forum huisden of deel van een soort hospitium waren. In een van de ruimtes zijn er delen van muurschilderingen (fresco's) uit de romeinse tijd nog intact. Er is een afdakje overheen gezet om het pleisterwerk te beschermen. Aan de zuidzijde van het forum is een deel van een brede trap zichtbaar. Of deze naar de stad of naar een tempel leidden is nog niet duidelijk, maar verdere opgravingen in die richting zijn onmogelijk door de huizen.

Waar de rotsen beginnen is een systeem van waterbeheersing

Reisgids voor Sardinië

Afbeelding 28: De natatio van de baden

Afbeelding 29: Fresco's op de muren

Forum Trajanus

gebouwd, deels in de rots en deels met metselwerk uitgevoerd. Ten dele is hiervan het gangenstelsel nog te zien. Tenslotte staat er aan de oostzijde van het complex een rond gebouw, door een van de eerste archeologen die zich met Forum Traianus bezighield Nymphaeum genoemd en sindsdien door zijn collega's aangeduid als het Nymphaeum van Taramelli. Welke functie dit gebouw had is niet duidelijk, maar de naamgeving heeft te maken met de associatie in Aquae Hypsitanae en Forum Traianus van Aesculapius, de god van de genezing, met de Nymphae (Nymfen). Deze associatie blijkt uit een gedenksteen van het Cohors VII Lusitanorum (Portugees) en andere inscripties die op het terrein gevonden zijn. In zekere zin zijn de plaatsen van de prehistorische waterheiligheden eerst aan vrouwelijke goden en later aan vrouwelijke christelijke heiligen gewijd wat deze associatie begrijpelijk maakt. In hoeverre er reeds een heiligdom uit de neolithische of bronstijd hier bestond is nog niet duidelijk geworden. De latere romeinse gebouwen hebben de sporen hiervan grotendeels uitgewist.

Fordongianus

Onder Fordongianus zelf zijn nog meer romeinse resten aangetroffen en niet ver van de Thermen zijn de resten van een amphitheater gevonden. Verder is een deel van het stratenplan nog steeds de oorspronkelijke romeinse stadsplanning. De brug over de Tirso maakte deel uit van het romeinse wegennet op Sardinië. Tenslotte zijn er in en bij het stadje nog niet-romeinse bezienswaardigheden: la casa Aragonesa, een zestiende eeuws huis in het centrum dat nog geheel in oorspronkelijke stijl is, en de kerk van Sint Luxurius (San Lussorio) even buiten Fordongianus met een hypogeum.

13. Sardara, het water heiligdom van Sant'Anastasia

De archeologische site van het heiligdom van Sant'Anastasia ligt midden in de bebouwde kom van Sardara precies naast de kerk gewijd aan de gelijknamige heilige. Naast het de heilige waterput zelf zijn er enkele structuren van een nuraghe dorp blootgelegd, waaronder de zogeheten hut van de bijeenkomsten. Doordat de site in het midden van het stadje ligt was het moeilijk deze op te graven. Men heeft er zelfs een deel van de kerk voor moeten afbreken en de voorzijde verplaatst om het hele water heiligdom bloot te kunnen leggen.

De opbouw doet denken aan het water heiligdom van Santa Cristina alleen zijn de stenen nauwelijks bijgewerkt. Dit betekent

Afbeelding 30: Het water heiligdom in Sardara

Sardara, het water heiligdom van Sant'Anastasia

dat de structuur ouder is, maar wil niet zeggen dat de site op zich ouder is. Het water sijpelt door de bodem de put binnen, en wordt steeds weggepompt. Hierdoor is het mogelijk via de trap in het water heiligdom af te dalen tot aan de bodem om de simpele architectuur te kunnen bewonderen. De gehele bovenbouw ontbreekt.

Men denkt dat deze van hetzelfde type was als ook elders op Sardinië is gevonden. De kleine kerk van Sant'Anastasia maakt deel uit van de site en kan bezocht worden. Binnen is er nog een tweede waterput, mogelijk van latere tijd. In Sardara bevindt zich verder nog een klein archeologisch museum.

14. Nuraghe Genna Maria

De complexe nuraghe Genna Maria ligt op de top van de hoogste heuvel in de historische streek de Marmilla, langs de weg van Collinas naar Villanovaforru. Vanaf de nuraghe is er een schitterend uitzicht over de vlakte van de Campidano richting de Golf van Oristano, wat ook de reden van de naam van de nuraghe was, de poort naar de zee. De nuraghe behoort tot de categorie bronstijd bouwwerken die in de punische en romeinse tijd omgevormd zijn tot heiligdom, gewijd aan Kore en Demeter. Die functie en het oorspronkelijke materiaal dat gebruikt is voor de bouw van het complex, mergelsteen, maakt deze nuraghe zo bijzonder. De archeologische site wordt, samen met het museum van Villanovaforru, beheerd door een cooperatief.

Om de nuraghe te bezoeken is een omloop gemaakt die het mogelijk maakt de verschillende ruimtes van bovenaf te bekijken. De verschillende bouwfasen van de complexe nuraghe komen overeen met die van Barumini (zie Su Nuraxi). De centrale toren, die in het tweede millennium voor C gebouwd was, is omgeven door drie torens die aan het eind van het tweede millennium toegevoegd zijn. De torens zijn daarna versterkt door extra dikke muren die de openingen, de zogenaamde schietgaten, afdichtten. Rondom deze centrale constructie is vóór de negende eeuw een muur met secundaire torens gebouwd als een soort extra verdedigingslinie. Uit de laatste fase, die van de punisch-romeinse tijd, stammen de resten van het dorp rond de nuraghe.

Door het gebruik van mergelsteen dat sterk onderhevig is aan erosie was het al in een vroege fase van het bouwwerk nodig reparaties uit te voeren. Uit archeologisch onderzoek blijkt verder dat rond de achtste eeuw v C de nuraghe verlaten werd na een hevige brand en verwoesting waarvan de oorzaak niet bekend is. Pas in de punische en romeinse tijd werd het complex opnieuw in

Nuraghe Genna Maria

gebruik genomen als ruraal heiligdom gewijd aan de godinnen van de landbouw, Kore en Demeter. In de centrale toren lagen ontelbare lampjes opgestapeld, votief geschenken voor de cultus. De archeologische vondsten uit het complex dat onder andere door de archeologen Ubaldo Badas, Enrico Atzeni en Caterina Lilliu is onderzocht, worden getoond in het museum van Villanovaforru.

De rechthoekige fundamenten die te zien zijn van de woningen rond de nuraghe zijn van de punisch-romeinse tijd of zelfs van een latere tijd. Ondanks de invoering van het christendom werden er nog steeds votief geschenken gedeponerd in de 6de en 7de eeuw n C in het heiligdom.

Afbeelding 31: Nuraghe Genna Maria en omliggende nederzetting

15. Su Nuraxi Barumini

An de voet van de Giara di Gesturi, ten oosten van de Monte Arci in het gebied van de Marmilla, staat vlakbij het dorp Barumini Su Nuraxi, letterlijk De Nuraghe. Deze nuraghe was het onderwerp van een van de belangrijkste naoorlogse opgravingen onder leiding van de archeoloog Giovanni Lilliu, de eerste die met moderne methodes de basis heeft gelegd voor de kennis van de nuraghe tijd op Sardinië. Lilliu kwam zelf uit Barumini en was natuurlijk bekend met de directe omgeving en de heuvel die de nuraghe toen bedekte. De site is nu te bezoeken onder leiding van een gids en is op de lijst van werelderfgoed van de UNESCO geplaatst door de voorbeeldfunctie die de nuraghe dankzij Lilliu heeft gekregen.

Door de ligging heeft Su Nuraxi een prachtig uitzicht over de omringende vruchtbare landen en tevens op de dalen die zich van hier tot de Campidano en de Monte Arci uitstrekken. Het geeft een idee van de strategische ligging van de nuraghe en het nuraghe dorp ³⁷.

De nuraghe

De centrale toren van de nuraghe is gebouwd in de bronstijd, tussen 1500 en 1300 voor Christus. Men schat dat de toren 19,5 meter hoog moet zijn geweest en drie verdiepingen telde, geheel opgebouwd met gestapelde blokken steen zonder gebruik van cement of klei. In de tweede fase van zijn bestaan, tussen 1300 en 1100 voor Christus, is de nuraghe uitgebreid met vier torens en een binnenplaats. Op deze binnenplaats is een put geslagen waaruit water gehaald kon worden. De vier torens staan ongeveer noord, zuid, oost en west ten opzichte van de centrale toren. In een derde fase tussen 1100 en de achtste eeuw voor Christus werd het geheel verstevigd met een dikke muur, de ingang werd enkele

37 Lilliu, G. e R. Zucca 2001 [5]

Su Nuraxi Barumini

meters boven de grond gemaakt en om de hele structuur heen werd een tweede muur met lagere torens als een soort extra verdedigingswerk gebouwd. Uit deze periode stammen ook de oudste funderingen van bewoning buiten deze muren, een dorp. In de daaropvolgende periodes, met de komst van de Feniciërs en Puniërs bouwden de families hun huizen rond de nuraghe en tussen de nuraghe en de buitenmuur, teken dat de nuraghe afnam in belang als toevluchtsoord en verdedigingswerk en het dorp belangrijker werd.

Om bezoek mogelijk te maken is een vaste trap neergezet die toegang geeft tot de centrale nuraghe. Nauwe gangen en trappen binnenin de dikke muren leiden eerst naar boven, naar het bastion, waarna via steile trappen de binnenplaats bereikt kan

Afbeelding 32: Nuraghe Su Nuraxi, Barumini

Reisgids voor Sardinië

worden. Op de binnenplaats is er een afgedekte put en een van de grote stenen die dienden om de overhangende terrassen te ondersteunen. Alle torens zijn vanaf deze binnenplaats te bereiken en ook de afgesloten ingang van de tweede fase is nog aanwezig. De resterende bovenverdiepingen en gangen zijn niet toegankelijk voor publiek daar dit te gevaarlijk zou zijn. De nuraghe is tenslotte grotendeels vervallen tot een ruïne en van losse stenen gebouwd.

De centrale toren is indrukwekkend met de grote ronde kamer met koepelvormig plafond (tholos) op de begane grond. Er bevinden zich twee niches in de centrale kamer. Drie van de torens zijn direct vanaf de binnenplaats bereikbaar. In de wanden zijn nog de zogenoemde schietgaten zichtbaar die door de dikke muur aan de buitenzijde zijn afgedekt. Waar voorheen nog licht naar binnen viel is het nu donker. De noordelijke toren is bereikbaar via een smalle gang die langs de buitenkant van de centrale toren loopt. Ook daar filtert geen zonlicht naar binnen. Gelukkig worden de ruimtes tegenwoordig met lampen verlicht. In de noordelijke toren bevindt zich een tweede put waarvan men de functie niet exact weet.

Het nuraghe dorp

De meeste structuren van het nuraghe dorp, met name tussen de nuraghe zelf en de omringende muur met de lage torens, zijn uit de Punische tijd. Meerdere ruimtes vormden de woning van een familie. In de secundaire torens zijn de schietgaten nog aanwezig die veelal in de zijde zitten die naar buiten is gericht. Vlak buiten deze muur, tegenover de ingang van de nuraghe zijn de funderingen te zien van de hut van de bijeenkomsten met de ronde stenen bank. Aan de voorzijde daarvan is in latere tijd een ruimte aangebouwd als een soort voorportaal. In twee van de huisstructuren is ook een specifieke ruimte te zien die rond is met een ronde stenen bank en een bassin in het midden. Men neemt aan dat deze ruimtes een religieuze functie hadden. Hier en daar is ook nog een halfronde opening te zien van een stookplaats. Aan de rand van het terrein staan de grote stenen opgesteld die de terrassen van de nuraghe ondersteunden en overal rond het

Su Nuraxi Barumini

bouwwerk zijn teruggevonden. Dit soort stenen zijn rond veel nuraghi teruggevonden.

Afbeelding 33: Het nuraghe dorp, Barumini

16. Het Nuraghe heiligdom Santa Vittoria di Serri

De Giara di Serri, een rotsplateau met een hoogte van 662 meter boven zeeniveau, ligt in het midden tussen de streken van de Marmilla, de Trexenta en de Sarcidano. De enige weg die naar de top loopt begint in het stadje Serri en eindigt na zo'n vier kilometer bij de archeologische site van Santa Vittoria. De site is vernoemd naar het kerkje dat in de vroege middeleeuwen precies aan de rand van het rotsplateau is gebouwd. De archeologische zone zelf is vrij groot en er bevinden zich een aantal interessante structuren uit de recente bronstijd, de Sardijnse nuraghe tijd. Deze plek was in die tijd een soort pan-Sardisch heiligdom waar de clans en families voor religieuze plechtigheden en feesten bijeenkwamen³⁸.

De "Recinto delle Feste"

Een heel bijzondere structuur waarvan de funderingen teruggevonden zijn is de plek waar de religieuze feesten gehouden werden, de Recinto delle Feste genoemd. Deze heeft een ovale vorm en rondom bevinden zich hutten, een porticus en een rij kleine ruimtes. Een van de ingangen ligt aan de oostzijde, de tweede ingang aan de zuidzijde. Met de klok mee, gezien vanaf de oostelijke ingang, is er direct links een soort gaarkeuken, waar sporen van maaltijdbereiding gevonden zijn. Direct daarnaast is er een eerste deel van de porticus, de overdekte galerij ondersteund met pilasters (waarschijnlijk van hout). De porticus loopt door na de zuidelijke ingang en beslaat ongeveer een derde deel van de omheining. Recht tegenover de oostelijke ingang bevindt zich een grote hut die aangeduid wordt als de hut van de fonditori (metaalsmelters) maar die ongetwijfeld de verblijfplaats was van de aristocraten, of ouderen. Aan de buitenzijde, vlak achter deze

38 Zucca 1988 [12]

Het Nuraghe heiligdom Santa Vittoria di Serri

Afbeelding 34: Deel van de "Recinto delle Feste"

hut is een ommuurde ruimte die mogelijk dienst deed als kraal voor schapen. Naast de grote hut liggen negen vierkante ruimtes, geïnterpreteerd als kraampjes waar religieuze objecten verkocht werden. Tenslotte zijn er rechts van de oostelijke ingang vier ruimtes. In de hut naast de kraampjes is een bronzen bijl gevonden die mogelijk in een voetstuk verankerd heeft gezeten (Recinto dell'ascia). Daarnaast is een hut met een ronde bank zoals die ook op andere sites gevonden zijn en die doen denken aan de hut van de bijeenkomsten (Recinto con sedile). Tenslotte zijn er nog twee kleinere ruimtes vlak naast de ingang.

Reisgids voor Sardinië

De tempel met het water heiligdom

De tempel met de waterput ligt binnen een ovaalvormige ommuring (de *temenos*) en bestaat uit een voorportaal, een trap en de perfect ronde put. Van de eigenlijke tempel, de bovengrondse structuur, is niets meer te zien. In de vloer van het voorportaal loopt een gootje dat bedoeld was voor het afvoeren van hetzij bloed van offers, hetzij water van wijdingen. De put zelf is drie meter diep en twee meter in doorsnede. Bij de opgravingen zijn allerlei architectonische elementen gevonden met versieringen die deel uit maakten van de tempel. Hieronder bevond zich ook een deel van een kop van een stier met horens in kalksteen, een element dat in de nuraghe cultuur vaker terugkeert en

Afbeelding 35: Het water heiligdom van Serru

Het Nuraghe heiligdom Santa Vittoria di Serri

geassocieerd wordt met de godheid in de vorm van een stier.

Bij het kerkje van Santa Vittoria

In de zone tussen de heilige waterput en het kerkje van Santa Vittoria dat op het verste puntje het plateau is gebouwd zijn overblijfselen te zien uit verschillende periodes. Van de put tot aan een van de hutten ligt een geplaveide weg, die aangeduid is als een via sacra. In de pre-nuraghe tijd moet er een protonuraghe hebben gestaan, die later hergebruikt is om een muur langs de rand van het plateau en de heilige weg aan te leggen. In het midden bevinden zich drie structuren: een toren, een tempel structuur (tempio ipetrale) en een hut met voorportaal. Van de tempel dacht men aanvankelijk dat deze zonder dak moest zijn geweest (vandaar de term ipetrale), maar dat is onwaarschijnlijk. Er zijn vele vondsten gedaan van votief geschenken en stenen die als altaar gebruikt zijn. De bouwwerken uit de nuraghe tijd zijn niet alleen vernietigd doordat de Romeinen het heiligdom in brand hadden gestoken, maar ook door de aanwezigheid van een byzantijns garnizoen en de aanleg van een begraafplaats bij het kerkje.

Andere bijzondere structuren rond het heiligdom

De muur op het puntje van het plateau loopt verder door naar het noorden waar deze eindigt bij een bijzondere hut, de capanna del capo. De hut lijkt geheel van steen te zijn opgebouwd, als een nuraghe, en met een voorportaal. Aan de binnenzijde bevinden zich niches in de dikke muur. Andere structuren van hutten (voor bewoning met name) liggen aan de oostzijde van de Recinto delle Feste. De meest bijzondere is de grote hut van de bijeenkomsten die gevonden is met vrij hoge muren. Aan de binnenzijde bevindt zich de rondgaande bank. Aan een kant van de hut zijn in de muur horizontale uitstekende platte stenen aangebracht die boven de bank een soort baldakijn vormen. Mogelijk dat aan deze zijde de meer belangrijke personen hebben gezeten. In de muur zijn niches

Reisgids voor Sardinië

uitgespaard en in een van de niches stond een waterbassin. Ook naast de deur stond een waterbassin.

De opgravingen brachten veel vondsten aan het licht die te maken hadden met prestigieuze objecten of religieuze objecten. Een daarvan betrof een tootshouder in brons. Door de positie en de waardevolle objecten van deze hut associëren archeologen deze met een soort pan-Sardisch parlement. Ook dit bouwwerk is in de Romeinse tijd ten prooi gevallen aan de vlammen. Uit het archeologische onderzoek naar het heiligdom blijkt dat dit heiligdom door vuur geteisterd is geweest. Dit lijkt aan te sluiten op wat Strabo schreef over de Romeinse pogingen de Sarden de baas te worden waarbij de Romeinen hun toevlucht namen tot het overvallen van de feestvierende Sarden in hun heiligdommen.

Afbeelding 36: De "Capanna del Capo"

Route 1. Tharros - Schiereiland van Sinis

17. Route 1. Tharros - Schiereiland van Sinis

Het schiereiland van Sinis kent een afwisselend landschap met zilte meren (stagni), heuvels, akkers en weides en witte stranden. De stagni zijn gevormd door de afzetting van zand dat meegevoerd is door de rivier de Tirso en ze worden veelal gevoed met zoet water van kleinere rivieren en door de regen. Bij Cabras zijn de stagni rijk aan vis en watervogels terwijl meer naar het noorden op het schiereiland de stagni zodanig verzilt zijn dat het zoutgehalte zeer hoog is. Op zich vormt dat weer een ideale omgeving voor de flamingo's die daar komen om te fourageren (stagno Sale Porcus). Aan de westkant zijn er tenslotte de aantrekkelijke stranden.

De eerste etappe van de hier beschreven route loopt van Oristano naar San Giovanni di Sinis. Op deze route is het mogelijk een

Afbeelding 37: Tharros

Reisgids voor Sardinië

bezoek aan de ruïnes van Tharros te combineren met een bezoek aan het strand. Een ieder die Tharros wil bezoeken zal langs het grootste deel van deze route komen. Aan het begin is er de peschiera (visbedrijf) van Cabras te zien, een van de belangrijkste visserijen van Sardinië die gebruik maakt van de migratie en voortplanting van de harders in het zilte meer. Hier wordt de bekende bottarga geproduceerd, de gedroogde kuit van de harders. Even verderop begint de provinciale weg die langs de Stagno di Mistras voert waar regelmatig flamingo's te zien zijn. Even voorbij een drieweg splitsing die naar San Salvatore voert ligt aan de rechterzijde op een lage heuvel een vervallen nuraghe. Op het schiereiland stonden meer van deze nuraghi, ook complexe nuraghi, maar deze zijn vaak geheel ontmanteld en de stenen hergebruikt.

De eerste etappe eindigt in San Giovanni di Sinis, een klein plaatsje dat inmiddels uitgegroeid is tot een verblijfplaats voor vakantiegangers. Er is ruime parkeergelegenheid (in de zomermaanden tegen betaling). Het laatste stuk naar de ingang van Tharros is begaanbaar voor auto's maar het loont de moeite dit te voet af te leggen. Op de zanderige duinen, aan de zijde van de golf, staan karakteristieke vissershutten, opgetrokken van riet en hout. De weg loopt verder omhoog door de opgestoven duinen tot aan de ingang van de archeologische site van Tharros. Aan de rechterkant is het strand van San Giovanni te zien met de schitterende blauwgroene zee.

Een bezoek aan de archeologische site van Tharros kost al gauw een uur of anderhalf en het is mogelijk gebruik te maken van een gids die het een en ander kan vertellen over de geschiedenis van het stadje. Een kaartje is eventueel ook geldig voor het museum van Cabras dat op de terugweg aangedaan kan worden. Tegenover de ingang liggen nog de fundamenten van een bastion dat ooit deel heeft uitgemaakt van de punische muren en de versterkte poort van het stadje.

Bovenop de heuvel staat de grote spaanse toren van San Giovanni, de uitkijktoren die voor invallen van de arabieren moest

Route 1. Tharros - Schiereiland van Sinis

waarschuwen. Het uitzicht bij mooi weer is schitterend tot ver over de golf van Oristano met daarachter de Monte Arci, Capo Frasca (de zuidelijke kaap van de golf), het schiereiland van Sinis en daarachter de Monti Ferru (IJzerbergen). Voorbij Tharros loopt de weg weer naar beneden, over een smalle strook land naar de eigenlijke Capo San Marco. In het zicht van Tharros liggen de punische graven, half afgebrokkeld en vervallen en sinds lang leeggeroofd. Het is mogelijk een eindje op Capo San Marco te wandelen of om terug te keren en op het strand van San Giovanni te vertoeven. Let wel dat het bekend is dat er gevaarlijke stromingen kunnen zijn rond het schiereiland waardoor het niet raadzaam is afgelegen plekjes op te zoeken om te gaan zwemmen en zeker niet ver de zee in te gaan.

Het is de moeite waard om even de kerk van San Giovanni di Sinis binnen te lopen. Dit kerkje is in de zesde eeuw na Christus gebouwd en behoort tot een van de oudste van Sardinië. Het is opgetrokken uit zandsteen met mooie tongewelven en een koepel. Binnen in het kerkje staat een doopfont versierd met een vis.

Afbeelding 38: Muurtekening San Salvatore

Reisgids voor Sardinië

De tweede etappe van de route voert naar het dorpje San Salvatore. Dit dorpje, vlakbij de stagni van Cabras en Mistras, wordt in zijn oorspronkelijke staat gehouden vanwege de cultuurhistorische waarde die het vertegenwoordigt. Het centrum vormt het kleine kerkje dat bovenop een zeer oud ondergronds heiligdom (hypogeum) is gebouwd. Kerk en heiligdom zijn gratis te bezichtigen, maar de openingstijden zijn niet vastgelegd. Het kan zijn dat deze alleen in de middaguren bezocht kan worden. Een bezoek kost een half uur tot een uur, om alle ruimtes te bezichtigen met de vele muurtekeningen en schilderijen die er door de eeuwen heen op de muren geklad zijn.

De derde etappe gaat naar Cabras, het Museo Civico Giovanni Marongiu. Hoewel veel van de archeologische vondsten in musea elders zijn verdwenen probeert men toch lokaal een waardevolle verzameling aan te leggen die in het museum bezocht kan worden. Tenslotte zijn in de gemeente Cabras een aantal belangrijke sites, niet altijd even zichtbaar, maar die bijgedragen hebben aan de kennis over Sardinië vanaf het neolithicum tot nu. Deze sites omvatten Cuccuru S'Arriu (Cuccuru Is Arrius), Monti Prama waar de grootste stenen beelden gevonden zijn uit de vroege IJzertijd (Nuraghe cultuur en Phoenicische contacten), Tharros zelf natuurlijk en nog meer vindplaatsen.

Een uitstapje naar Torre Grande, de vierde etappe in de route, is de moeite waard om even op adem te komen op een terrasje en te genieten van een lekker wijntje. Marina di Torre Grande is een mondaine badplaats rond een eveneens Spaanse toren (vandaar de naam Torre Grande, grote toren). Aan zee is het in de namiddag aangenaam vertoeven en het plaatsje biedt naast de schaduw van de palmbomen ook een mooi uitzicht over de Golf van Oristano.

Voor wie nog energie heeft gaat de laatste etappe naar Oristano. De winkels zijn er open tot acht uur en in de namiddag is het gezellig winkelen in het centrum, afgezien nog van de schilderachtige architectuur van het centrum die middeleeuws aandoet en herinnert aan de glorie tijd van de Giudici. Ook is er in

Route 1. Tharros - Schiereiland van Sinis

Afbeelding 39: Het archeologisch museum van Cabras, de tofet van Tharros

Oristano het bekende museum Antiquarium Arborense met een unieke verzameling archeologische vondsten van Tharros en andere sites van de provincie Oristano, alsmede een verzameling schilderijen uit een prive collectie.

18. Route 2. Santa Cristina - Nuraghe Losa - Fordongianus

Dwars door Sardinië loopt de ss131 "Carlo Felice" die Cagliari, de hoofdstad van de regio, met Sassari verbindt. Tot voorbij Oristano loopt deze hoofdader door de vlaktes van de Campidano en de vallei van de Tirso, de grootste rivier van het eiland. Daarna klimt de weg naar de hoogvlaktes van Sardinië, eerst die van Abbasanta, daarna die van Macomer (hoogvlakte van Campeda). De spoorweg die ook de beide hoofdsteden van Sardinië verbindt (enkelspoor) kan op dit stuk de rechte weg niet meer volgen en slingert zich met wijde bogen vanaf de voet van de hellingen tot aan het hoogste punt bij Macomer.

De tweede route die hier beschreven wordt voert van Oristano naar Abbasanta, langs twee van de belangrijkste prehistorische plaatsen van Sardinië, het waterheiligtom van Santa Cristina en de Nuraghe Losa. Bij Abbasanta gaat de route weer terug via de vallei van de Tirso, langs het romeinse Forum Traiani (Fordongianus) en eindigt tenslotte in Santa Giusta, de voormalige Fenicisch-Punisch-Romeinse nederzetting van Othoca. Deze laatste plaats is overigens geen archeologische site meer te noemen, maar er zijn nog wel een paar interessante bezienswaardigheden. De archeologische sites worden overigens beheerd door cooperatieve verenigingen (meest vrijwilligers) die gesteund worden door de gemeentes van Paulilatino, Abbasanta en Fordongianus.

De eerste etappe voert van Oristano, over de ss131 tot aan de afslag voor de archeologische site van Santa Cristina. De site ligt pal aan de ss131 en heeft dan ook een eigen afslag. Hier is ruime parkeergelegenheid aanwezig. Hoogtepunt vormt het waterheiligtom zelf, maar het loont de moeite het hele park door te lopen en te genieten van de omgeving. Behalve het heiligdom zijn er de overblijfselen van de religieuze structuren er omheen alsmede een nuraghe dorp met een enkelvoudige nuraghe en de christelijke kerk gewijd aan Santa Cristina met de cumbessias

Route 2. Santa Cristina - Nuraghe Losa - Fordongianus

Afbeelding 40: Het waterheiligdom van Santa Cristina

(huisjes die dienen als verblijfplaats gedurende religieuze feesten). Een bezoek duurt dan al gauw een uur tot anderhalf uur.

De tweede etappe naar Nuraghe Losa is niet zo lang. Vlak naast de kruising voor de weg naar Nuoro ligt de grote nuraghe. Ook daar is ruime parkeergelegenheid aanwezig. Een bezoek aan de nuraghe en het kleine museum kost al gauw ook een uur tot anderhalf. Het is de moeite waard naar de top van de nuraghe te klimmen om de hoogvlakte van Abbasanta te zien, maar het is ook interessant om rondom de nuraghe te lopen en enerzijds de massieve muren van het bouwwerk te bewonderen en anderzijds de overblijfselen van de secundaire muren en torens die deel uitmaakten van een complexe structuur rond de nuraghe.

De derde etappe voert naar de vallei van de Tirso over secundaire wegen met schitterende panorama's. Over de Tirso ligt een oude Romeinse brug, nog voor men Fordongianus binnen rijdt.

Reisgids voor Sardinië

Fordongianus zelf, de naam is afgeleid van Forum Traianus, was een belangrijke Romeinse legerplaats. Langs de rivier staan de overblijfselen van de baden. Het complex is niet zo groot, met een uur is alles te zien, maar door de ligging aan de rivier en de schaduwrijke omgeving is het aangenaam vertoeven. In de plaats Fordongianus zelf is er dan nog een bijzonder huis te zien, de Casa Aragonese. Dit huis is gebouwd in de zestiende eeuw na Christus en in originele staat met oorspronkelijke vloeren en muren, vuurplaatsen en een binnenplaats.

De vierde etappe gaat weer in de richting van Oristano, naar de plaats Santa Giusta. Het eerste deel na Fordongianus is nog heuvelachtig, daarna voert de weg door de rijstvelden van de vallei van de Tirso. Het laatste deel, vlak voor Santa Giusta bestaat weer uit de ss131. Santa Giusta is gebouwd op de plek waar ooit Othoca heeft gelegen, een van oorsprong Fenicische nederzetting die tot in de Romeinse tijd nog van belang is geweest. Aan de zuidzijde kan men nog steeds een Romeinse brug terugvinden die deel uitmaakte van het Romeinse wegennet op Sardinië. Van Othoca zelf is niets meer terug te vinden. Hier en daar worden nog

Afbeelding 41: De kerk van Santa Giusta

Route 2. Santa Cristina - Nuraghe Losa - Fordongianus

opgravingen gedaan, maar de plaats is geheel bebouwd met nieuwe huizen. Wat er nog over is is in de basiliek van Santa Giusta terug te zien: rijen van zuilen van allerlei types zijn hergebruikt in het schip van de kerk en in de crypte .

De route eindigt tenslotte weer in Oristano met de laatste korte etappe. Voor de bezienswaardigheden in Oristano zie de beschrijving bij de eerste route.

Afbeelding 42: Nuraghe Su Nuraxi bij Barumini

19. Route 3. Sardara - Barumini - Serri

De derde route die hier beschreven wordt voert door het gebied van de Marmilla in de provincie van Medio-Campidano (VS), die sinds 2006 ingesteld is. De Marmilla is een heuvelachtig en vruchtbaar gebied waar naast boomgaarden ook wijngaarden en akkers zijn.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat juist in dit gebied een aantal belangrijke prehistorische sites liggen, niet in het minst die van Barumini die op de werelderfgoed lijst van de UNESCO staat, maar ook Santa Vittoria di Serri, het pan-Sardische heiligdom met meer dan alleen lokale betekenis. De route loopt ook langs een andere nuraghe en het waterheiligdom van Sardara dat midden in de bebouwde kom van dit stadje staat. Er is in dit gebied nog veel meer te zien aan musea, sites en ook een middeleeuws kasteel te Sanluri. Er staan genoeg borden die verwijzen naar deze interessante sites en er is ook een route aangegeven die langs de verschillende nuraghi loopt.

De eerste etappe gaat van Oristano naar Sardara, over de Strada Statale 131 "Carlo Felice", langs de berg Monte Arci. Volg na de afslag voor Sardara de weg naar het centrum van het stadje, dus niet in de richting van de Terme di Sardara die verwijzen naar een modern kuuroord. In het centrum vlak bij het kerkje gewijd aan Sant'Anastasia ligt de archeologische site van Sardara met een nuraghe dorp en een waterput. Omdat de site midden in het stadje ligt kon niet de hele zone opgegraven worden en zijn er slechts een paar structuren te zien. Een half uur is dan ook voldoende om het heiligdom te bewonderen en ook het kerkje binnen te lopen.

De tweede etappe gaat van Sardara naar de nuraghe Genna Maria vlak bij het stadje Villanovaforru. De nuraghe staat op de top van een heuvel en behoort tot de klasse complexe nuraghi met meerdere torens. Daar het gebouwd was met mergelsteen dat aan

Route 3. Sardara - Barumini - Serri

Afbeelding 43: Uitzicht vanaf Nuraghe Genna Maria

erosie onderhevig is is de constructie grotendeels verwoest in de loop van de tijd. Al in de oudheid moest men reparatie werkzaamheden uitvoeren aan de torens en muren. Er is nog goed te zien hoe de nuraghe opgebouwd is en uit onderzoek is gebleken dat deze plek nog tot in de romeinse tijd bewoond is geweest. Het uitzicht over de vlakte van de Campidano tot aan de Golf van Oristano is adembenemend.

De derde etappe volgt de weg van Villanovaforru naar Barumini door de vlakte tussen de heuvels van de Marmilla tot aan de voet van de Giara di Gesturi, een uitgestrekt hoogland plateau. Su Nuraxi, kortweg "De Nuraghe" in het Sardijns, staat op de lijst van werelderfgoed van de UNESCO. Dat is vooral te danken geweest

Reisgids voor Sardinië

aan het werk van de belangrijkste archeoloog die zich bezig hield met de Sardijnse bronstijd, Giovanni Lilliu. Hij heeft niet alleen deze nuraghe opgegraven, maar is ook de auteur geweest van de belangrijkste boeken over de prehistorie van Sardinië van na de Tweede Wereldoorlog.

Een bezoek aan de site, onder begeleiding van een gids, neemt al gauw meer dan een uur. Het is imponerend om door te dringen tot de diepste hoeken van het bouwwerk, en het uitzicht over de omliggende vlaktes en de geologische formaties van het land is werkelijk schitterend.

De vierde etappe van deze route beschrijving gaat naar het heiligdom dat bovenop de giara van Serri ligt. De weg van Barumini naar Gerei was in 2007 onderdeel van de Giro d'Italia en loopt door de heuvels en langs de voet van de giara van Serri. De enige toegangsweg tot de giara en archeologische site loopt echter via Serri. De site van Santa Vittoria di Serri is uitgestrekt en omvat diverse structuren die enige afstand van elkaar liggen. De belangrijkste zijn de waterput en de Recinto delle Feste, een ellipsvormig open plein met daaromheen hutten en een (inmiddels verdwenen) zuilengalerij, dat gebruikt werd voor religieuze festiviteiten die dagen konden duren. Daarnaast zijn er structuren van hutten, resten van een proto-nuraghe, het kerkje uit de elfde eeuw en een grote hut van de bijeenkomsten zoals die ook bij Barumini en Santa Cristina te zien zijn. Om de hele site te zien neemt anderhalf uur in beslag en het is aan te raden dit niet midden op de dag te doen onder de brandende zon.

Serri is de laatste hier beschreven bezienswaardigheid. Vanaf de archeologische site is het ca. 90 kilometer terug naar Oristano. Het is mogelijk de routebeschrijving te volgen voor de laatste etappe, of als alternatief eerst terug te keren naar Barumini en dan in de richting van Sanluri te gaan om van daar over de ss131 naar Oristano terug te keren.

Wandelen, trekking, excursies in westelijk Sardinië

20. Wandelen, trekking, excursies in westelijk Sardinië

In het voorjaar verandert Sardinië van een groen bemest eiland in dat kleurrijke bloeiende paradijs waar het in de oudheid al om bekend stond. Het is dan ook het ideale seizoen om een bezoek te brengen aan Sardinië om van de lieflijk geurende en tegelijk onherbergzaam ruige natuur te genieten. April, mei en juni zijn de beste maanden voor het maken van lange wandelingen, om aan trekking te doen of om excursies onder leiding van een ervaren gids mee te maken. De natuur op Sardinië is adembenemend en afwisselend, van de baaien met witte stranden en groen-blauwe zee tot aan de ruige berggruggen van de Gennargentu en de Supramonte die je diep respect afdwingen. Uitgerust met een gedetailleerde kaart, een betrouwbare wandelgids, degelijke schoenen, genoeg water maar vooral met een goed gezelschap, is

Afbeelding 44: Route aanduidingen op de Monte Arci

Reisgids voor Sardinië

het een uitdaging en een belevenis om door de bossen en de macchia mediterranea en over paden en weggetjes te lopen en het eiland met al zijn natuurschoon te verkennen.

Wandelen op de Monte Arci

In het westen van Sardinië ligt de berg de Monte Arci, een oude vulkaan met rijk beboste hellingen. Het is een bijzonder aangenaam wandelgebied, niet alleen vanwege de schaduw maar ook omdat de temperatuur altijd een paar graden lager ligt. De Monte Arci was al in de oudheid bekend om het obsidiaan, het vulkanische glas waar in de prehistorie snijwerktuigen en pijlpunten van gemaakt werden. Twee konische rotsen die boven alles uitsteken herinneren nog aan de vulkanische activiteit, de Trebina Longa en de Trebina Lada. De flora wordt gekenmerkt door de bossen van steeneik en kurkeik, de typische macchia mediterranea en bosweides. De macchia bestaat uit het zonneroosje, de mastiekboom, de mirto en de phyllyrea (familie van de wilde olijf) en in bepaalde gebieden de aardbeiboom (corbezzolo). De fauna is in de afgelopen eeuwen gereduceerd tot het wilde zwijn, de vos, konijnen, de marter en ook is er een soort wilde kat, felis lybica sarda. Het hert, de ree en de moeflon komen niet meer voor op de Monte Arci. De vogelstand is veel rijker en met name de sardinijsse havik en de valk kunnen nog regelmatig gespot worden. Giftige slangen komen op Sardinië niet voor, de *Natrix viperina* is een waterslang die lijkt op de adder maar is niet giftig, deze komt ook veel voor in Noord-Afrika.

De meeste wandelingen kunnen aan de oostkant gemaakt worden, vanaf Villaurbana, Pau, Morgongiori of Usellus en deze zijn vaak netjes aangegeven. Beschrijvingen zijn te vinden in het boekje *Itinerari nel Monte Arci*. Er zijn ook gedetailleerde kaarten van het gebied op een schaal van 1:25.000 van het Istituto Geografico Militare. Het is echter aan te raden de begaanbare paden en wegen te volgen. In Pau is ook het Museum van het Obsidiaan gevestigd.

Wandelen, trekking, excursies in westelijk Sardinië

De Giara van Gesturi

Ten zuidoosten van de Monte Arci liggen een aantal hoogland plateau's met een bijzondere cultuur- en natuurhistorische waarde, de grillige Giara van Siddi, de uitgestrekte Giara van Gesturi en de kleinere Giara van Serri met het prehistorische heiligdom. De Giara van Gesturi is beroemd vanwege de aanwezigheid van de paarden die in half-wilde staat op het hoogland plateau leven, de cavallino della Giara. Dit hoogland plateau heeft ook een afwisselende natuurlijke omgeving met zoetwater meertjes (pauli genoemd), bossen en de onvermijdelijke macchia mediterranea en natuurlijke grasweides, een ideale omgeving voor dit ras van kleine paarden. De flora wordt mede gekenmerkt door de wilde orchideeën.

De Giara is bereikbaar vanaf Setzu of Gesturi. De toegang voor auto's is echter beperkt, het is een natuurgebied. Er worden wel speciaal excursies georganiseerd en er zijn wandelroutes uitgezet.

Afbeelding 45: De hoogvlakte van de Giara di Gesturi

21. Evenementen in West-Sardinië

De Sartiglia van Oristano

In Oristano wordt ieder jaar op carnaval het evenement van de Sartiglia georganiseerd. Dit traditionele evenement, dat volgens de overlevering al sinds 1547-48 in de stad gehouden wordt, is één van de hoogtepunten van het carnaval op Sardinië. De oorsprong van het feest is dan ook terug te voeren op de zestiende eeuw toen de adel in Europa regelmatig wedstrijden organiseerde waarin met name ruiters hun kunnen toonden in onder meer het spel van ringsteken. De Sartiglia (uit het spaans Sortilla) ontstond in de periode waarin Sardinië onder Spaans bestuur stond. De organisatie van het evenement werd door het stadsbestuur van Oristano uitbesteed aan de gildes. De Sartiglia bestaat dan ook uit twee dagen die elk door een ander gilde georganiseerd worden, het Gremio dei contadini (het gilde van de boeren) en het Gremio dei falegnami (het gilde van de timmerlieden). Niet alleen wordt behendigheid van de afzonderlijke deelnemer verwacht, maar ook de relatie tussen paard en ruiter en de paarden zelf staan centraal in deze wedstrijden. Alle deelnemers, de muzikanten, de ruiters en de vrouwen, zijn in traditionele klederdracht gehuld en de ruiters dragen bovendien een androgyn (niet vrouwelijk en niet mannelijk) masker.

Elk gilde wordt op de dag zelf aangevoerd door Su Componidori. Deze wordt buiten de stad ritueel aangekleedt in zijn magnifieke, bijna vrouwelijke tenue, en mag gedurende de hele dag de grond niet meer raken. Su Componidori wordt dan ook na de rituele aankleding op het paard getild en op de rug van het rijdier verlaat hij het huis waarbij hij, om door de deur te kunnen, helemaal achterover in het zadel moet liggen. Gedurende de dag opent Su Componidori de wedstrijd ringsteken (la corsa alla stella) en de daaropvolgende wedstrijd van de pariglia en hij zegent de

Evenementen in West-Sardinië

Afbeelding 46: Su componidori met de pippia de maju

aanwezig met zijn staf van gebonden viooltjes. In optocht treedt het kleurrijke gezelschap onder zijn aanvoering de stad binnen en begeeft zich naar het centrum bij de kathedraal van Oristano. Dan kunnen de feestelijkheden beginnen.

De ruiters zijn verdeeld in teams van drie man (of vrouw), pariglia genaamd. Su Componidori opent de wedstrijd ringsteken waarin de ruiters na elkaar in galop hun degen in het middengat van een ster moeten steken om deze te veroveren, onder luide aanmoediging van het publiek. In 2010 lukte het op de eerste dag vijftien ruiters op de honderdertig om de ster aan de degen te rijgen. De prijs is een zilveren ster die opgespeld wordt door de voorzitter van het organiserende gilde. De ruiters die op beide dagen een ster aan hun degen hebben geregen krijgen een gouden ster en een eervolle vermelding. Su Componidori sluit de wedstrijd ringsteken af met Sa Remada, een zegening met zijn staf van gebonden viooltjes (sa pippia de maju) waarbij hij achterovergelegen op zijn paard door de straat gallopeert.

Reisgids voor Sardinië

Vervolgens gaat de optocht verder naar het plein waar zich het standbeeld van Eleonora d'Arborea bevindt en naar Via Mazzini waar de poort van Mariano II staat voor het tweede deel van de wedstrijd.

In het tweede deel van de wedstrijd galopperen de teams van drie ruiters door de straten van Oristano. De bedoeling is om zij aan zij te galopperen in een perfecte formatie. Vaak halen de ruiters daarbij echter ook halsbrekende stunts uit door met elkaar een figuur te vormen: staande op hun paarden, met de middelste ruiter al dan niet op de schouders van zijn secondanten ofwel staande, ofwel een brug vormend ofwel ondersteboven, en dat alles met de paarden in volle galop. Hoe spectaculairder de figuur hoe harder het publiek juicht en klapt.

Na afloop van de wedstrijden verlaat de optocht de stad en volgt het ritueel van het uitkleden van Su Componidori.

Afbeelding 47: Een moment van het ringsteken

Evenementen in West-Sardinië

De Corsa degli Scalzi van Cabras

Het gehucht rond het kerkje van San Salvatore ligt er bijna het hele jaar rustig bij. Behalve het beroemde hypogeum onder het kerkje dat jaarlijks bezocht wordt door veel toeristen lijkt er niet veel te beleven. De huisjes worden niet bewoond, het zijn de zogenaamde cumbessias, of zoals de mensen van Cabras zeggen, domigheddas (kleine huisjes). Maar één keer per jaar, gedurende negen dagen, herleeft juist hier in dit kleine gehucht één van de meest spectaculaire evenementen van Sardinië, de Corsa degli Scalzi.

De eerste zaterdag en zondag van september staat de heilige

Afbeelding 48: De cumbessias van San Salvatore

Reisgids voor Sardinië

Salvatore (de genezer, de redder) centraal in een eeuwenoude traditie. Op de zaterdag komen honderden in het wit geklede mannen vanuit Cabras aangerend met tussen hen in het beeld van de heilige. Ze gaan allemaal blootsvoets, vandaar de naam Corsa degli Scalzi (zonder schoenen). Die zaterdag wordt er feest gevierd in het kleine gehucht dat volgestroomd is met mensen vanuit Cabras of vanuit de rest van Sardinië. De volgende dag wordt het beeld van de heilig opnieuw door de honderden in het wit geklede op hun blote voeten rennende mannen teruggebracht naar de kerk in Cabras.

De oorsprong van deze traditie is niet echt bekend. Men neemt aan dat het ontstaan is in de periode dat de Saracenen of Arabieren geregeld Sardinië belaagden, in 1506 om precies te zijn. Tijdens één zo'n inval zouden de mannen het heiligenbeeld in veiligheid hebben gebracht, al rennend van San Salvatore naar Cabras. In de Spaanse tijd werden veel religieuze feesten en tradities gestimuleerd, vandaar dat veel van dit soorten evenementen in hun huidige vorm meestal teruggaan tot de Spaanse tijd.

De Corsa degli Scalzi is inmiddels een populaire traditie geworden, er zijn veel deelnemers, is Curridoris, en daardoor is er een strakkere organisatie rond het evenement gekomen. De deelnemers zijn opgedeeld in veertien groepen en die zijn weer opgedeeld in ongeveer 13 teams van vijf man, de muda genoemd. Gedurende de tocht nemen de verschillende groepen steeds het beeld en het vaandel over. Voor hen is het een eer het beeld of het vaandel te mogen dragen, vooral bij vertrek of bij aankomst. De organisatie bepaalt in de dagen voorafgaand aan het evenement wie welk deel van het traject op zich mag nemen. Alle deelnemers krijgen na de eerste tocht van Cabras naar San Salvatore een anjer uitgereikt die zij aan hun dierbaren schenken. Het beeld van de heilige wordt gedurende de tocht beschermd omdat de renners over de zandwegen letterlijk veel stof doen opwaaien. Ze komen dan ook vol zand en bezweet op hun bestemming aan. Maar voor hen telt maar één ding, deelnemen, en om tenminste één keer in hun leven het beeld te mogen dragen, en lukt dat niet het ene jaar, dan wel het volgende.

Stranden

22. Stranden

Aan de Golf van Oristano zijn vooral zandstranden te vinden met pijnboom bossen. De mondaine badplaats van Oristano is Torre Grande zoals het Poetto dat is voor Cagliari. Op het schiereiland van Sinis zijn een aantal mooie stranden, maar met weinig schaduw. Van Capo San Marco met San Giovanni di Sinis tot aan Putzu Idu zijn er witte zandstranden (Mari Ermi) en kwartsstranden (Is Arutas) die doen denken aan tropische eilanden. Bij Santa Caterina di Pittinuri verandert de kust in witte kalkrotsen met als meest bijzondere s'Archittu, een door de zee uitgeslepen natuurlijk boog over het water.

Naar het noorden toe tot aan Alghero is de kust grillig, de bergen reiken tot aan de zee en er is weinig ruimte voor stranden. Uitzondering is de monding van de rivier de Temo met Bosa Marina en ten zuiden daarvan Porto Alabe en ten noorden van Bosa kleine strandjes zoals s'Abba Druche en Cumpoltitu. De kustweg van Bosa tot aan Alghero is erg mooi maar biedt weinig toegang tot de zee.

De stranden in de buurt zijn te vinden op de website van tharros.info onder Info / Strand kaart

23. Suggesties voor verblijf in het westen van Sardinië

Campings

Hier vind je een lijst van campings in het westen van Sardinië. Op Tharros.info zijn de links naar de websites te vinden.

Camping Village Bella Sardinia *** Torre del Pozzo, Cuglieri (OR) Tel. +39 0785 38058

Camping Village is Arenas *** Località Is Arenas Narbolia Tel. +39 0783 52103 email: info@villaggioisarenas.com

Camping Nurapolis *** Narbolia Tel. +39 0783/52283 Cell./Mobile Phone: +39 348 8080839 email: info@coopsinis.it

Camping Is Aruttas Località Marina Is Aruttas Cabras Tel. 0783 1925461 Cell. 388 9774903 Cell. 342 1034894 email: info@campingisaruttas.it

Villaggio Campeggio Montano Senniseddu ** Loc. Sennixeddu Pau Tel. Fax 0783 939307 Cell +39 340 3595758 email: info@senniseddu-camping.it

Camping Sardegna S'Ena Arrubia *** Strada n° 29 - 09092 Arborea Tel. +39 0783 809011

Village Camping Spinnaker **** Strada Torre Grande Pontile Oristano Tel. +39 0783 22074 Cell. +39 345 9184436 email: info@spinnakervacanze.com

Villaggio Vacanze Nuragheruju *** Loc. Sant'Ignazio Norbello Tel. +39 0785 896143, +39 328 7388000 - 342 8054358 email: info@nuragheruiu.it

Lijst van overige plaatsen en bezienswaardigheden

24. Lijst van overige plaatsen en bezienswaardigheden

De hier genoemde bezienswaardigheden zijn ook te vinden op de website van Tharros.info

Cornus, Santa Caterina di Pittinuri

Cornus is een van die verdwenen stadjes op Sardinië. Wat er nog van te zien is zijn de overblijfselen van een vroeg-christelijke kerk van wat eens de stad van Ampsicora was, een van de antieke helden die het opnam tegen de Romeinen.

Bosa

Bosa ligt aan de oever van de rivier de Temo, de enige bevaarbare rivier op Sardinië over een lengte van 6 kilometer. Hier is ook het grote kasteel van de Malaspina te zien. Bosa heeft zijn oorsprong in de punisch-romeinse tijd, toen nog bij de kerk van San Pietro. Deze bevindt zich meer landinwaarts op de linkeroever van de rivier.

Santa Giusta

Santa Giusta was in de antieke tijd bekend als Othoca, een Fenicisch-Punisch-Romeins stadje vlak bij het huidige Oristano. Ook al is er van de archeologische site niet veel te zien, in de centrale basiliek zijn nog diverse zuilen te zien die uit Othoca en misschien ook wel uit Tharros komen.

Geomuseo Montearci Stefano Incani, Masullas

Het kleine museum van het gebied van de Monte Arci is gevestigd in Masullas in een ex-klooster van de orde van de kapucijnen en toont de rijkdom aan gesteentes van deze oude vulkaan

Reisgids voor Sardinië

Museum van het Obsidiaan, Pau

Het Obsidiaan Museum is geheel gewijd aan dit vulkanische glas en het gebruik wat de mens er van heeft gemaakt om snijwerktuigen en pijlpunten van te fabriceren.

Necropolis van Filigosa, Macomer

De necropolis van Filigosa bij Macomer heeft de naam gegeven aan de cultuur van Abealzu-Filigosa (2480-1855 v C). De necropolis bestaat uit een aantal Domus de Janas met lange schachten (dromos).

Nuraghe Iloi, Sedilo

De archeologische site van Iloi bestaat uit een complexe nuraghe, een nuraghe dorp, een paar Tombe di Giganti, een Dolmen en een paar Domus de Janas. De site is vrij toegankelijk maar wordt alleen in de zomermaanden onderhouden.

Nuraghe Cuccurada, Mogoro

Nuraghe Cuccurada is een complexe nuraghe vlak bij Mogoro. Vanaf de nuraghe is er een prachtig panorama van de vlakte, de Campidano. De archeologische site die naast de nuraghe ook resten van een dorp en een megalithische muur omvat, is geopend voor publiek sinds 2013 na jaren lange opgravingen.

Nuraghe Lugherras, Paulilatino

Deze complexe nuraghe ligt in de gemeente Paulilatino. Het was één van de nuraghi die als heiligdom van Kore en Demeter gebruikt werden in de punische tijd. De nuraghe is toegankelijk maar niet makkelijk te vinden.

Nuraghe s'Uraki, San Vero Milis

Nuraghe s'Uraki (of s'Urachi) is een grote complexe nuraghe vlak bij San Vero Milis. Opgravingen hebben belangrijke vondsten aan het licht gebracht die de connectie aantonen met het oostelijke

Lijst van overige plaatsen en bezienswaardigheden

Middellandse Zeegebied en het stadje Tharros.

Nuraghe Santa Barbara, Villanova Truschedu

Nuraghe Santa Barbara is een complexe nuraghe vlak bij Villanova Truschedu. De nuraghe is aangeduid en bereikbaar via een overpad met hekken waar je met de auto langs kunt.

Nuraghe Su Mulinu, Villanovafranca

Een bijzondere nuraghe van het complexe type met een aantal interessante architectonische details. De nuraghe was ook een heiligdom in de punisch-romeinse tijd.

Nuraghe Tamuli, Macomer

De site van Tamuli ligt vlak bij Macomer. Deze site bestaat uit een nuraghe met hutten, drie graven (Tombe di Giganti) en zes menhirs wat deze site bijzonder maakt

Praetorium Muru is Bangius, Marrubiu

Een romeins praetorium langs de weg van Karales naar Turris Libisonis, ter hoogte van Marrubiu, een rustplaats voor reizigers met romeinse baden die ook de naam heeft gegeven aan de zone, Is Bangius, de baden.

Mijnen van Montevecchio

Al vanaf de prehistorie zijn er mijnen geweest op Sardinië. In Montevecchio is het eerste niveau van de mijn de Anglosarda te bezoeken onder begeleiding van een gids die zelf in de mijnen heeft gewerkt.

Murales van Tinnura

Eén van de karakteristieke kunstvormen op Sardinië zijn de murales, de muurschilderingen. Ze vertellen de verhalen van de gewone mensen in het dorp met hun dagelijkse leven en hun dagelijkse werk.

Reisgids voor Sardinië

Lijst van overige plaatsen en bezienswaardigheden

Bibliografie

- 1: Acquaro, E. e A. Mezzolani, Tharros, 1996
- 2: Acquaro, E. e C. Finzi, Tharros, 1999
- 3: Donati, A e R. Zucca, L'ipogeo di San Salvatore, 1992
- 4: Ferrer I Mallol, M.T., La Guerra d'Arborea alla fine del XIV secolo in: Giudicato d'Arborea earchesato di Oristano: proiezioni mediterranee e aspetti di storia locale, ed. G. Mele, 2000
- 5: Lilliu, G e R. Zucca, Su Nuraxi di Barumini, 2001
- 6: Manca, G., Il nuraghe Losa e la civiltà nuragica, 2004
- 7: Moravetti, A., Il santuario nuragico di Santa Cristina, 2003
- 8: Rivista di Studi Fenici, Tharros XXI-XXII,
- 9: Santillo Frizell, B., Phoenician Echoes in a Nuragic Building in: Sardinia in theMediterranean: A footprint in the sea, ed. R. H. Tykot and T.K. Andrews, 1992
- 10: Spano, G., L'Antica Città di Tharros, 1851 (reprint 1994)
- 11: Spanu P.G., La Sardegna bizantina tra VI e VII secolo, 1998
- 12: Zucca, R., Il santuario nuragico di S. Vittoria di Serri, 1988
- 13: Zucca, R., Fordongianus, 1986
- 14: Zucca, R., Zerkis iudex arborensis in: Giudicato d'Arborea e Marchesato di Oristano: proiezioni mediterranee e aspetti di storia locale, ed. G. Mele, 2000

Reisgids voor Sardinië

Afbeeldingenregister

Afbeelding 1: Sardinië (kaart gegevens Google).....	5
Afbeelding 2: Italië met Sardinië.....	6
Afbeelding 3: Oristano.....	7
Afbeelding 4: s'Archittu bij Santa Caterina di Pittinuri.....	9
Afbeelding 5: Het strand van Is Arutas.....	10
Afbeelding 6: Het strand van San Giovanni di Sinis.....	11
Afbeelding 7: De Golf van Oristano.....	12
Afbeelding 8: De bossen van de Monte Arci.....	14
Afbeelding 9: De Sartiglia van Oristano.....	16
Afbeelding 10: Typische "Dolci sardi".....	18
Afbeelding 11: Speer- en pijlpunten in obsidiaan (Sassari).....	21
Afbeelding 12: Prehistorisch altaar van Monte d'Accoddi (Sassari).....	23
Afbeelding 13: Necropolis van Montessu (Villaperuccio).....	23
Afbeelding 14: Nuraghe Succuronis, Macomer.....	25
Afbeelding 15: Complexe nuraghe Lugherras, Paulilatino.....	27
Afbeelding 16: Sporen van nuraghe dorp bij Santa Cristina, Paulilatino....	28
Afbeelding 17: Resten van een Tomba di Giganti, Tamuli Macomer.....	29
Afbeelding 18: Domus de Janas in het landschap, Necropolis van Chirisconis.....	30
Afbeelding 19: Oristano en het standbeeld van Eleonora d'Arborea.....	32
Afbeelding 20: De tofet van Tharros.....	36
Afbeelding 21: Het centrum van Tharros.....	37
Afbeelding 22: De Spaanse toren van San Giovanni.....	38
Afbeelding 23: Het kerkje van San Salvatore.....	42
Afbeelding 24: Het archeologisch museum Giovanni Marongiu in Cabras. .	44
Afbeelding 25: Het waterheiligdom van Santa Cristina.....	46
Afbeelding 26: Nuraghe Losa, Abbasanta.....	49
Afbeelding 27: De baden van Forum Traianus.....	51
Afbeelding 28: De natatio van de baden.....	54
Afbeelding 29: Fresco's op de muren.....	54
Afbeelding 30: Het water heiligdom in Sardara.....	56
Afbeelding 31: Nuraghe Genna Maria en omliggende nederzetting.....	59
Afbeelding 32: Nuraghe Su Nuraxi, Barumini.....	61
Afbeelding 33: Het nuraghe dorp, Barumini.....	63
Afbeelding 34: Deel van de "Recinto delle Feste".....	65
Afbeelding 35: Het water heiligdom van Serri.....	66
Afbeelding 36: De "Capanna del Capo".....	68
Afbeelding 37: Tharros.....	69
Afbeelding 38: Muurtekening San Salvatore.....	71

Lijst van overige plaatsen en bezienswaardigheden

Afbeelding 39: Het archeologisch museum van Cabras, de tofet van Tharros	73
Afbeelding 40: Het waterheiligdom van Santa Cristina.....	75
Afbeelding 41: De kerk van Santa Giusta.....	76
Afbeelding 42: Nuraghe Su Nuraxi bij Barumini.....	77
Afbeelding 43: Uitzicht vanaf Nuraghe Genna Maria.....	79
Afbeelding 44: Route aanduidingen op de Monte Arci.....	81
Afbeelding 45: De hoogvlakte van de Giara di Gesturi.....	83
Afbeelding 46: Su componidori met de pippia de maju.....	85
Afbeelding 47: Een moment van het ringsteken.....	86
Afbeelding 48: De cumbessias van San Salvatore.....	87

Reisgids voor Sardinië

Trefwoordenregister

Abbasanta.....	46, 48, 74p., 96
Alghero.....	24, 89
Antiquarium Arborensis.....	15, 34, 73
Arborea.....	16, 33p., 86, 90, 95p.
archeologisch museum Giovanni Marongiu.....	96
Barumini.....	3, 58, 60, 78pp., 95pp.
Bonnanaro.....	26
Bonu Ighinu.....	22
Bosa.....	89, 91
Brunku Madugui.....	26
Cabras.....	3, 15, 17, 24, 42pp., 69p., 72, 87p., 90, 96p.
Cagliari.....	6p., 25, 32p., 74, 89
Campidano.....	6, 10, 13, 15, 58, 60, 74, 78p., 92
Carbonia.....	6
Corbeddu grot.....	21
Cornus.....	35, 91
cultuur van Monte Claro.....	24
cultuur van Ozieri.....	22, 24
Domus de Janas.....	22, 92
Elmas.....	6
Fordongianus.....	3, 51p., 55, 74pp., 95
Forum Trajanus.....	3, 51
Gennargentu.....	6, 81
Gesturi.....	10, 14, 26, 60, 79, 83, 97
Giara di Gesturi.....	10, 14, 26, 60, 79, 97
Guspini.....	24
Iglesias.....	6
La Maddalena.....	7
Lilliu.....	31, 59p., 80, 95
Macomer.....	74, 92p., 96
Mal di Ventre.....	12, 41, 45
Marmilla.....	10, 14, 58, 60, 64, 78p.
Marrubiu.....	17, 93
Masullas.....	91
Mogoro.....	92
Monte Arci.....	10, 13p., 17, 22, 60, 71, 78, 82p., 91, 96p.
Monte d'Accoddi.....	96
Montevecchio.....	93
murales.....	93

Lijst van overige plaatsen en bezienswaardigheden

Murales.....	93
Museum van het Obsidiaan.....	82, 92
Necropolis van Anghelu Ruju.....	24
Necropolis van Montessu.....	24, 96
nuraghe Genna Maria.....	58, 78
Nuraghe Genna Maria.....	3, 29, 58, 96p.
nuraghe Losa.....	95
Nuraghe Losa.....	3, 29, 48pp., 74p., 95p.
nuraghe Lugherras.....	96
Nuraghe Lugherras.....	29, 92
Nuraghe Palmavera.....	29
Nuraghe Santu Antine.....	29
obsidiaan.....	13, 22, 82, 96
Olbia.....	6
Oliena.....	21
Olmedo.....	24
Oristano. .3, 6pp., 10pp., 15pp., 19, 32pp., 40pp., 46, 58, 69, 71pp., 76pp., 84pp., 89pp., 95p.	
Othoca.....	33, 35, 74, 76, 91
Ozieri.....	22, 24
pau.....	14, 83
Pau.....	46, 74, 82, 90, 92, 96
Paulilatino.....	46, 74, 92, 96
Perfugas.....	21
Samugheo.....	20
San Giovanni.....	35, 38, 39, 40p., 69pp., 89
San Giovanni di Sinis.....	3, 35, 41, 69pp., 89, 96
San Salvatore.....	3, 42p., 70, 72, 87p., 95pp.
San Vero Milis.....	92
Sant'Anastasia.....	3, 56p., 78
Santa Caterina di Pittinuri.....	89, 91, 96
Santa Cristina.....	3, 31, 46p., 56, 74, 80, 95pp.
Santa Giusta.....	15, 32p., 74, 76p., 91, 97
Santa Vittoria.....	3, 31, 64, 67, 78, 80
Sardara.....	3, 26, 56p., 78, 96
Sartiglia.....	8, 17, 34, 84, 96
Sassari.....	6, 24p., 32p., 74, 96
Sedilo.....	92
Serri.....	3, 31, 64, 78, 80, 83, 95p.
Sinis.....	3, 7, 10pp., 35, 41, 45, 69pp., 89p., 96
Su Nuraxi.....	3, 29, 58, 60, 79, 95pp.
Terralba.....	17
Tharros.....	1pp., 11, 33pp., 37pp., 45, 69pp., 90p., 93, 95pp.

Reisgids voor Sardinië

Tinnura.....	93
Tirso.....	7, 11p., 20, 32, 34, 51p., 55, 69, 74pp.
Torre Grande.....	16, 72, 89p.
Villanova Truschedu.....	93
Villanovaforru.....	58p., 78p.
Villaperuccio.....	24, 96